

Korsmo 150 år: "Ukas ugras 2013"

Helge Sjursen, Erling Fløistad & Siri Elise Dybdal

Korsmo 150 år: ”Ukas ugras 2013”

Samling av artikler fra www.bioforsk.no

Artiklene markerte 150 årsjubileet for Emil Korsmos fødsel

Helge Sjursen, Erling Fløistad & Siri Elise Dybdal

Bioforsk FOKUS blir utgitt av:
Bioforsk, Frederik A. Dahls vei 20, 1430 Ås
post@bioforsk.no

Ansvarlig redaktør: Forskningsdirektør Nils Vagstad

Denne utgivelsen:

Fagredaktør: Forskningsjef Tage Thorstensen

Bioforsk FOKUS
Vol 9 nr 3 2014
ISBN 978-82-17-01215-3
ISSN 0809-8662

Forside: Korsmos ugrasplansje nr 5, Illustrasjon: Knut Quelprud
Foto: Erling Fløistad, der ikke annet er angitt.
Trykk: www.kursiv.no/www.xide.no

Boka kan bestilles hos:

Bioforsk, Frederik A. Dahlsvei 20, 1430 Ås
post@bioforsk.no
Pris: 200 NOK
www.bioforsk.no

Forord

Sesongen 2013 publiserte www.bioforsk.no i samarbeid med Forskning.no en spalte, «Ukas ugras», der en kunne lære mer om 15 utvalgte kjente og ukjente ugrasarter, som ofte dukker opp i hagen eller en åker i nærheten. Oppslagene ble tatt inn i en rekke av landets nettaviser. Som en avslutning på jubileumsåret presenteres alle de 15 artiklene i dette heftet.

Tekstene er forfattet sammen med journalist Siri Elise Dybdal, med utgangspunkt i ugrastekstene i Plantevernleksikonet (leksikon.bioforsk.no) og 'Korsmos ugrashage' på nett (www.bioforsk.no/korsmo). Erling Fløistad har bearbeidet alle plansjene.

Inspirasjon til flere av tekstene er hentet fra trebinds-bokserien «Norges planter», utgitt i 1970 av botaniker og professor ved Universitetet i Bergen, Knut Fægri. I 2012 utkom boken «Medisinplanter i Norge», forfattet av Rolv Hjelmstad. Opplysninger om bruk av de ulike plantene/ugrasene er hentet herfra, se også nettsiden www.rolv.no.

Norsk kulturråd har støttet trykking av dette heftet, samt utstilling av utvalgte ugrasplansjer på Bioforsk-konferansen 2014.

Ås, 27. januar 2014
Helge Sjursen

Innhold

Artikkel	Publisert	Side
Korsmo 150 år - jubileumsartikkel	25. januar	6
Omtale av 15 arter		
Løvetann	21. juni	8
Krypsoleie	27. juni	11
Skvallerkål	4. juli	14
Engsoleie	11. juli	17
Stornesle	18. juli	20
Ugrasklokke	25. juli	23
Smånesle	1. august	26
Groblad	8. august	29
Burot	15. august	32
Smalkjempe	22. august	35
Dunkjempe	29. august	38
Kornvalmue	6. september	41
Kornblom	12. september	44
Tranehals	19. september	47
Tunrapp	26. september	50
Litt statistikk		53
Om kunstnerene		53

Emil Korsmo 150 år: «Om bekjempelse av ugresset»

I dag 25. juni 2013 er det 150 år siden pionéren innen ugraslære, Emil Korsmo, ble født. Han ble født i Grue i Hedmark 25. juni 1863, og døde 3. oktober 1953, over 90 år gammel. Korsmo var selve grunnleggeren av ugrasforskningen, både i Norge og utenfor landets grenser.

Epoken ca. 1890-1933: Korsmo som «verktøymaker»

Overskriften «Om bekjempelse av ugresset» er tittelen på ett av de utallige foredragene han holdt, både her til lands og i utlandet. Dette utvalgte foredraget han holdt på et landbruksmøte i Bergen 18. januar 1921, kan på en måte sette dagsordenen for all ugrasforskning. Hvordan øke avlingen av kulturplantene ved å bekjempe ugresset? Da trengs det biologisk kunnskap om de enkelte ugrasartene, men også kulturplantene selv. Korsmo laget konkrete beregninger om verdien ugrasbekjempelsen representerte i kroner og øre: «... landmanden maa beregne og omsætte sine produkter til klingende mynt».

Denne epoken innen utvikling av tiltak mot ugresset, varte fra ca. 1890, da Korsmo i 1896 gav ut sin første lærebok, «Ugræs i Ager og Eng», til han gikk av for aldersgrensen som professor i ugraslære ved Norges landbrukshøgskole i 1933. «Ugras» definerte han på følgende måte: «Ved ugræs forstaar man de paa dyrket mark optrædende planter, som man ikke tilsigter at have der...». Allerede i denne boken blir det viktigste «verktøyet» laget. Han delte inn ugrasartene i biologiske grupper, etter hvordan de formerer og sprer seg. Dette danner igjen grunnlaget for hvordan de ulike ugrasene kan bekjempes. Sagt med Korsmos egne ord: «For å kunne nå frem i kampen mot ugresset, er det utvilsomt nødvendig å ha en del praktisk kjenskap til ugressets livsformer og øvrige egenskaper. Bonden bør i det minste ha rede på hvilke almindelige arter av ugress som er enårige og som er flerårige og hvilke av de sistnevnte er jordfaste eller rotvandrende. Dette av hensyn til et godt utfald av den iverksatte motarbeidelse - kampen mot rotugresset kan ikke skje i nogen nevneverdig effektiv grad ved en overflatebehandling, som anvendes i kampen mot frøugress». «Kampen må rettes mot de organer hos ugresset som betinger formering og spredning».

Av «almindelige midler til ugræssets udrydelse» utenom selve ugraskunnskapen, det vil si «verktøyet» i «verktøykassen», nevnes i 1921 blant annet: kraftig såkorn med god spireevne som konkurrerer godt

Emil Korsmo 1863-1953

med ugresset, reint og ugrasfritt såkorn, unngå å spre ugrasfrø med husdyrgjødsel, vekstskifte, gjerne med poteter i omløpet for å bekjempe rotugras, sprøyting med eksempelvis jernvitrioloppløsning- eller svovel-syre, overstrøing med cyanamid, ulike typer jordarbeiding med hesteredskap, hacking og luking.

Alt i 1890-årene begynte Korsmo med egne studier av ugrasets skadevirkninger og biologien til de enkelte artene. Systematiske ugrasforsøk landet rundt startet for 100 år siden, i regi av Statens ugressforskning i samarbeid med landbruksseksjonene. Da ble Korsmo ansatt som statskonsulent i ugrasspørsmål fra 1. januar 1913. Dette var starten på dagens forskning som fortsatt pågår, å belyse virkningen på ugras og avling av mekanisk og kjemisk ugrasbekjemping. For å formidle kunnskapen ble læreboken «Ugress i nutidens jordbruk» utgitt i 1925, seinere revidert i 1954.

Trygg mat for befolkningen - sterke ord for over 90 år siden

I det nevnte foredraget for 92 år siden i 1921, dannet tiden etter 1. verdenskrig og den etterfølgende armod for land og folk, bakteppet for foredragsholderen: «Tiden lærer oss mer og mer at et kulturfolks selvstendighet som nasjon står i det nøieste samband med det nivå landets eget jordbruk står på. Intet land i Europa har kunnet holde sig utenfor denne kjensgjerning, heller ikke i andre verdensdele - ikke minst

under og etter verdenskrigen. Mangel på levnetsmidler for det hjemlige behov har skapt de alvorligste ernæringsvanskeligheter og medført underernæring med derav følgende umenneskelige lidelser for millioner av mennesker. Det vil derfor alltid vedbli å være en av de aller viktigste oppgaver et kulturlands samfund har å løse å sørge for at landets befolkning til enhver tid kan stole på sitt lands produksjon, ikke minst under vanskelige tider».

Under og etter krigen kom forfallet i jordbruket: «Da slaget var tapt og det tyske folk i sin store nød skulde trekke sig tilbake til sine indre forhold, blev man for alvor opmerksom på en annen fiende som var likeså farlig, om ikke verre enn den ytre hadde vært. Og hele denne annen fiendes tilværelse, makt og herjinger, kunde omfattes av dette ene ord: Ugresset».

Mellomperiode 1933-1948

Årene fra Korsmo gikk av som professor ved NLH i 1933, og fram til 1948 ble på mange måter en mellomperiode, da Korsmo selv opererte som privatperson og pensjonist, og ulike ugrasforsøk ble utført på Forus i Stavanger, gården Vidarshov ved Hamar, Apelsvoll og NLH. I denne mellomperioden var det sparsomme bevilgninger til ugrasforsøk. Det en i dag kan kalle det viktigste, varige «verktøyet», plansjeverket med forklaringer, ble ferdigstilt i 1938. At antallet ugrasarter i plansjeverket landet på 138, var trolig en tilfeldighet, ved at Korsmo og medarbeiderne (Knut Quelprud og Sara Mørk) ikke rakk flere arter. Nå er ugrasplansjene avfotografert og er tilgjengelige på internett, www.bioforsk.no/korsmo.

Arven etter Korsmo, fra Ugrasbiologisk avdeling - til dags dato

I 1948 opprettet Landbruksdepartementet Statens plantevern, der Ugrasbiologisk avdeling var en av tre enheter. Torstein Vidme ble tilsatt som ugrasbiolog, med Arne Bylterud som assistent. Statens plantevern ble senere til Planteforsk Plantevernet, som nå er Bioforsk Planteværing på Ås. Fagseksjonen heter i dag Plantebiologi og ugras.

Emil Korsmo (1863-1953)

Emil Korsmo (født 25. juni 1863) var en prisbelønt norsk agronom og botaniker, kjent for sitt bidrag til bekjempingen av ugras.

Korsmo tok ikke examen artium, men hadde lært landbruk på Jønsberg videregående skole, gått Tegneskolen 1887-88 og Kristiania tekniske skole 1895-96. Etter å ha tatt noen botanikk-kurs ved Det Kongelige Frederiks Universitet 1911-13 ble han statens konsulent innen ugrasspørsmål 1913-20, der han ledet Statens Ugræsforsøg. Her ble store prosjekt innen utregning av avlingstap og effekter av bekjempelse estimert i tiden frem til 1923. Korsmo var professor i herbologi ved Norges Landbrukshøgskole 1920-33.

Utmerkelser:

- Kongens fortjenstmedalje i gull 1919
- St. Olavs Orden, ridder av 1. klasse, 1931
- Finlands Vita Ros' orden, kommandør
- Rigas tekniske universitet, æresdoktor
- Fridtjof Nansens belønning for fremragende forskning 1943

Løvetann - en nyttig plage

Løvetann er en stor plage for plen- og hageeiere og det krever litt å bli kvitt den. Men det er faktisk ikke så lenge siden blomsten med bustehodet fikk stå i fred. Og visste du at løvetannblad passer godt i sommersalaten? Eller hva med et glass løvetannvin?

Det gule bustehodet til løvetannen er et sikkert tegn på at våren har kommet og sommeren er rundt hjørnet. Men selv om løvetannens ankomst lover lysere tider, er den for de som ønsker grønne og plettfriske plener, hager, parker og beitemarker, starten på en ytterst brysom batalje, som kan vare helt til høsten.

En gild blomst

Men det har ikke alltid vært slik. Det var først da nordboerne begynte å arbeide med jorden, at det kom inn ville, uønskede planter - eller ugress - der det ble dyrket ulike vekster som for eksempel korn.

Dette skjedde i starten av yngre steinalder, som varte fra 3000 til 500 f.Kr. Klimaet den gang var varmt og tørt, og mange typer ugress dukket opp på denne tiden.

Løvetannen kom til Norge allerede for ca. 10 000 år siden. Men det var først mye senere at den bredde seg til jordbruksdistriktene og ble regnet som et ugress:

I Hardanger forteller folk enda historien om gutten som fikk juling av faren sin fordi han plukket en løvetann i tunet. En så gild plante skulle nemlig få stå i fred!

Og det var ikke bare i Norge at løvetann ble verdsatt. Blant annet var det i London et firma som i mange år hadde god handel med løvetannfrø til utvandrede engelskmenn, som rett og slett ikke kunne unnvære sin yndlingsplante.

Sprer seg lett

Årsaken til at løvetannen har blitt så utbredt er at plantene blomstrer og setter frø på noen få dager før gresset har begynt å vokse for alvor.

Frøene sprer seg lett med vinden og spirer så snart de kommer i åpen jord. Avslåtte blomsterkoger kan også ettermodnes og lage frø med en spireevne på rundt 50 %.

Imidlertid er det ikke så vanskelig å bli kvitt løvetannen, men det krever litt innsats: Hacking og luking med løvetannklo er det mest effektive i hagen.

Det viktigste er å få med roten. Når det er en veldig vekst i løvetannen, dukker blomsterknoppen opp i senteret av rosetten og da bør den tas opp. Prøv å unngå frøspredning og bruk dekkemateriale i busk- og treplantinger eller f.eks. ugressmidlet 'Ugresskverk Spray'.

I landbruket kan løvetann være problematisk i flerårig eng. God engkultur i kortvarige omløp er imidlertid et viktig forebyggende tiltak, dessuten finnes det gode, selektive ugressmiddel. I hager derimot, er det mange steder det ikke går å sprøyte mot løvetann uten å skade prydblantene - bare i plener og gressmark.

Spis ugress

Det er kanskje en trøst at løvetann har vist seg å være en nyttig plante ved at den fremmer biologisk mangfold i hagen. Insekter, blant annet villbier, samler pollen i fra løvetannblomstene.

Derfor bør du la noen planter blomstre. Insektene er igjen mat for mange fuglearter. Løvetann bidrar dermed til å opprettholde det biologiske mangfoldet i hagen.

Løvetannen er også en næringsrik plante som kan brukes i matlaging.

Det er for eksempel ikke nødvendig å gå i butikken for å kjøpe salat til grillingen. Løvetannblader egner seg godt i salater og er både kortreist, sunt og gratis! Bladene gir en litt bitter smak, som kanskje kan sammenlignes med rucola. Det bør imidlertid helst være unge blader som plukkes før blomstring. Men også de ferske røttene kan brukes. Husk å skylle plantene godt før bruk.

Det er ikke bare bladene til løvetannen som kan være nyttige; det går også an å lage hjemmelaget vin av blomsten til løvetann. På internett ligger det mange oppskrifter på løvetannvin, i tillegg til blant annet te, saft og sirup av løvetann.

Nr. 27. *Taraxacum officinale* Weber.

Gemeine Kuhblume, Gemeiner Löwenzahn - Dandelion, lions-tooth - Pissenlit - Löwetzahn.

Fakta:

Løvetann *Taraxacum officinalis*

Familie: Korgplantefamilien

Utseende: Grunnstilte blad i rosett som varierer fra avlange til spadeformet, og fra buktfinnete med tilbakebøyde lapper til tannet. De gule blomsterkorgene (3-5 cm i diameter) sitter enkeltvis på innhule, bladløse skaft. Korgdekket er dobbelt, ovalt-sylindrisk.

Plantene er fulle av hvit, besk melkesaft.

Hvor finner du den: I grasmark, på grøfte- og veikanter og i jernbaneskrånninger i hele Norge, ugras i eng og beite, men spesielt i plener, hager og parker, langs hekker og gjerder.

Kan forveksles med: Dyller, som har hårete blad

Spredning: Hovedsakelig med frø, men også med rotstubber etter jordbearbeiding.

Antall frø pr. plante er gjennomsnittlig pr. korg 200 og pr. plante 3000.

Tiltak i hage:

- * Hakk og luk med løvetannstikke
- * La ikke løvetann få frø seg!
- * Bruk dekkemateriale i busk- og treplantinger

Krypsoleie - et vandrende ugress

Krypsoleiens vandrende stengel gjør at den kan danne kloner ved siden av morplanten og hindrer andre planter i å vokse. Derfor er den en svært ubuden gjest i hager og blomsterbed. Men med litt kunnskap om planten og planlegging av blomsterbedet, er det mulig å sette en stopper for vandringen.

Mange har nok følt seg motløse når krypsoleien stadig stikker frem, til tross for iherdig lusing. Planten kan se uskyldig nok ut med sine fine, gule smørblomster, men kommer den på besøk i hagen kryper den raskt videre inn og ut av bedd og opp og ned skråninger, og tar seg til rette slik at andre vekster ikke får plass.

Krypsoleien, som blomstrer i mai-august, kalles vandrende fordi stengelen har utløpere som vokser langs bakken og slår røtter og danner ny vekst ved siden av morplanten, i tillegg til spredning med frø. På denne måten kan krypsoleien danne et tett plantedekke som kan hindre andre planter i å vokse opp. Men det finnes heldigvis tiltak som kan hjelpe deg å kontrollere krypingen.

Brukt som dyrefor

Krypsoleien finnes i hele landet til opp i snaufjellet. I Eidfjord i Hordaland forekommer den opp til 1230 moh. Den liker seg best i næringsrik, fuktig, leirholdig jord, men går også på de fleste jordtyper.

Derfor finner du planten i både dyrket og udyrket mark, i sumper, sumpskog, vannkanter og tangvoll, på veikanter og i skrotemark.

Den har tidligere hatt nytteverdi i gårdsbruk. Da ble røttene som er fulle av stivelse, samlet, vasket og brukt til å drøye foret til gris og kyr i vårknipa.

I større mengder kan krypsoleie gi rødlig farge og usmak på melk. Derfor er den en uønsket gjest i eng og beitemark i større omfang.

Fakta:

Krypsoleie *Ranunculus repens* L.

Familie: Soleiefamilien

Utseende: 15-30 høy med kraftig trevlerot. Oppstigende stengel ved grunnen og opprett mot toppen, greinet, furet og håret. De nedre stengelbladene er stilket, trefliket med midtflik på lang stilk, flikene er videre delt i 3 tannete avsnitt. Øvre blad er sittende, mer eller mindre delt i lansettformete avsnitt. Alle blad er som regel hårete. Blomstene, 2-3 cm i diameter, sitter i kvastliknende blomsterstand. Kronbladene, 5 i tallet, er bredt omvendt eggformet, gullgule og glinsende. Blomsterbunnen er håret. Blomstene er tvekjønnet med mange støvbærere og støvveier.

Hvor finner du den: I dyrket og udyrket mark, i sumper, sumpskog og i vannkanter og tangvoll, på veikanter og skrotemark, som ugras i hager, eng og beite, og i all slags åkerkulturer. Planten finnes i hele Norge, men er mest utbredt i kyststrøk. Kan føre til rødlig farge og usmak på melk

Kan forveksles med: Engsoleie, som ikke har stilket midtflik i bladet eller krypende stengler. Krypsoleie har litt større og gullgule blomster enn engsoleien. Dermed kan man kjenne den igjen på lang avstand.

Spredning: Formeringen og spredningen skjer både med frø og ved de krypende, rotslående stenglene.

Tiltak i hage:

- Hindring av frøspredning
- Spa opp roten eller kutt planten i rothalsen

Luking av krypsoleie

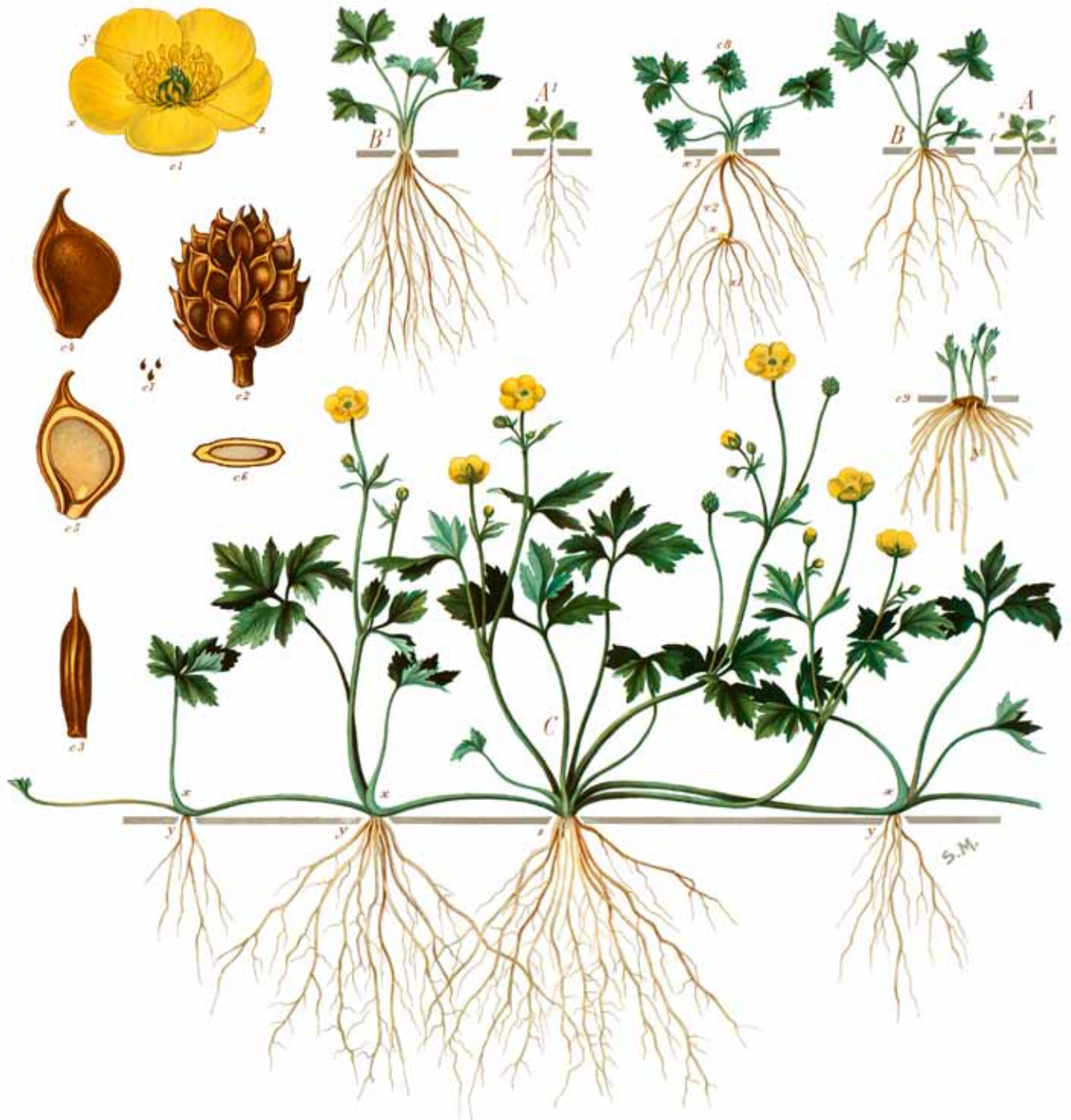
Så hva kan du gjøre for å stoppe vandringen til krypsoleien? Hver bladrosett har en kraftig trevlerot som rett og slett kan graves opp, eller kuttes øverst i rota med en skarp ugrashakke.

Selve røttene til krypsoleie kan ikke sette nye skudd, men pass på at rosettene ikke kan sette nye røtter.

Pass også på at det du luker tørker inn og ikke spres til et nytt sted der den kastes, f.eks. i en komposthaug. Da kan rosettene slå rot, skyte nye utløpere som og rotfestes på et nytt sted.

For å hindre at krypsoleien får vandre fritt er det også viktig å gi planten så liten plass som mulig å krype på. Andre tiltak som anbefales er god grøfting og radrensing i radkulturer. I grasmark kan krypsoleie bekjempes med selektive ugressmidler.

Nr. 70. *Ranunculus Repens* L.

Kriechender Hahnenfuss - Creeping buttercup - Renoncule rampante - Krypsoleie, trauske.

Skvallerkål - ugress, medisinsurt og matplante

Skvallerkål ble innført av munkene som medisinsurt mot gikt i middelalderen og var brukt som matplante under krigen. For hageeiere er den kanskje mest kjent som et plagsomt ugress det er vanskelig å bli kvitt, men skvallerkålen er et av våre mest anvendelige ugress.

Har skvallerkålen først slått seg ned i hagen, kan det oppleves som et lite mareritt å få den bort.

Planten som også er kjent som blant annet tyskerkål og hanefot, ble antagelig innført til Norden i middelalderen. Da ble den dyrket i klosterhager for

medisinsk bruk, og som mat med lindrende virkning på gikt. Siden har den klart seg alt for godt i Sør-Norge, men er vesentlig mindre aggressiv nordpå.

Skvallerkålen som blomstrer mellom juni og september, kan spre seg raskt på grunn av frø og jordstengler, som lett rives i stykker ved jordbearbeiding og spres utover med redskap og kompostjord. Jordstengelen følger også gjerne med trær og busker som flyttes med jordklump. Nye lyskudd vokser ut fra leddknutene.

Den er vanlig i lavlandet og dalførene nord til Troms, Hammerfest og Sør-Varanger i Finnmark. I Røros i Sør-Trøndelag vokser den opp til 740 moh.

Hakk og luk

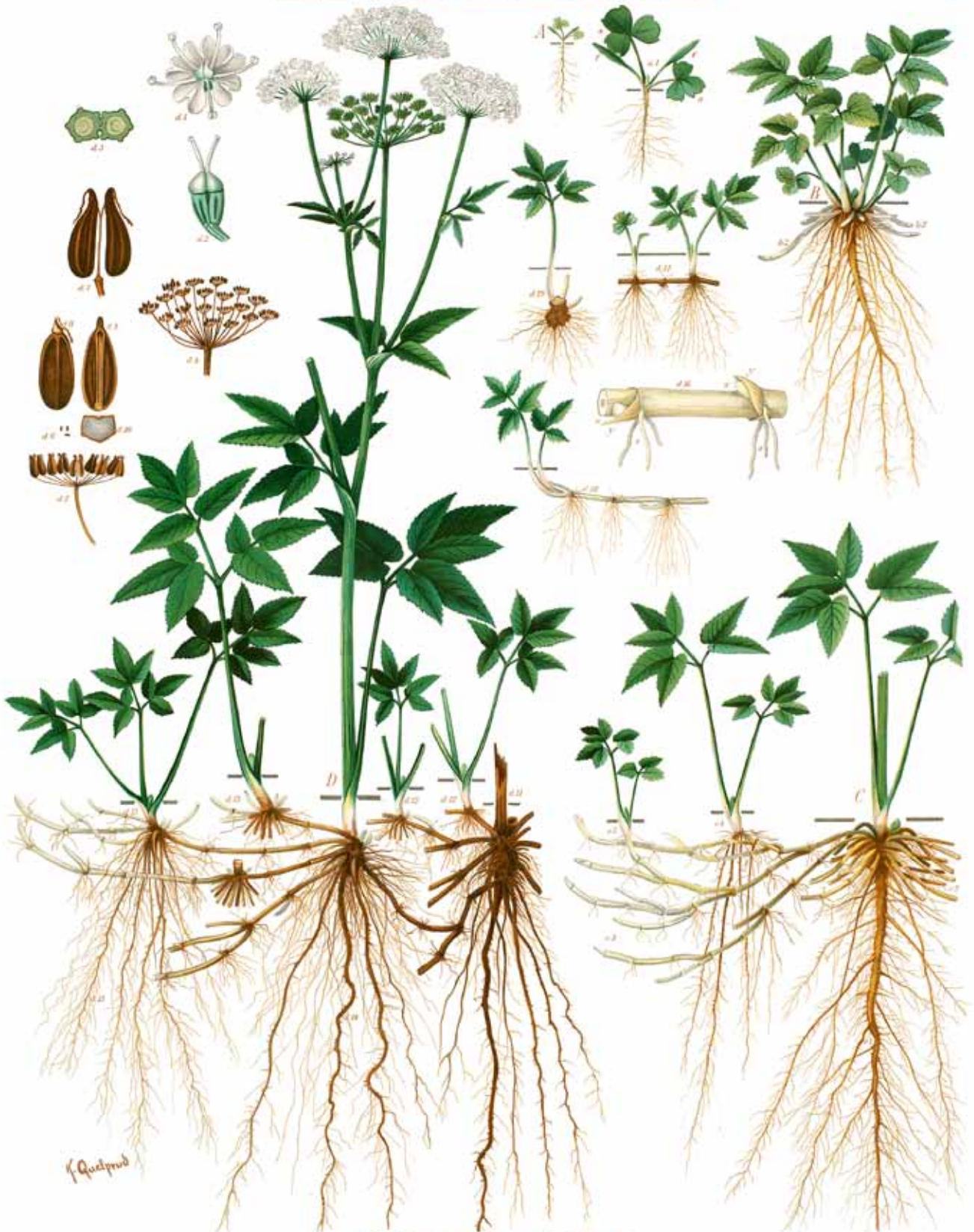
Dersom du vil ta opp kampen mot skvallerkålen, finnes det flere tiltak. Planten kan blant annet motarbeides ved å hindre passiv spredning av jordstengler med flytting av jord.

E. Korsmo

Unkrauttalein - Weed plants - Planches des mauvaises herbes - Ugressplanter

XXIII

f. Quodrus

Nr. 35. *Aegopodium podagraria* L.

Gemeiner Geizfuß, Giersch - Gortweed, bishopweed - Herbe aux goutteux, agopode des goutteux, podagraire - Skvallerkål.

„Édité par la Société Norvégienne de l'Azote" (Norsk Hydro)

Arvid Johansson & Gösta, Umeå.

Fakta:**Skvallerkål** *Aegopodium podagraria* L.

Familie: Skjermpantefamilien

Utseende: 30-100 cm høy, med en opprett, grov og furet stengel, som er greinet i toppen. Bladene øverst på stengelen er enkelt trekoplet, de nedre stengel- og rosettbladene minst dobbelt trekoplet. Småbladene er skarpt sagttagget. Endesmåbladet har avrundet grunn, sidebladene har skeiv, hjerterformet grunn. Blomstene sitter i dobbel skjerm. Storsvøp, småsvøp og begerblad mangler. Kronbladene er små, oftest hvite, sjelden rødlige.

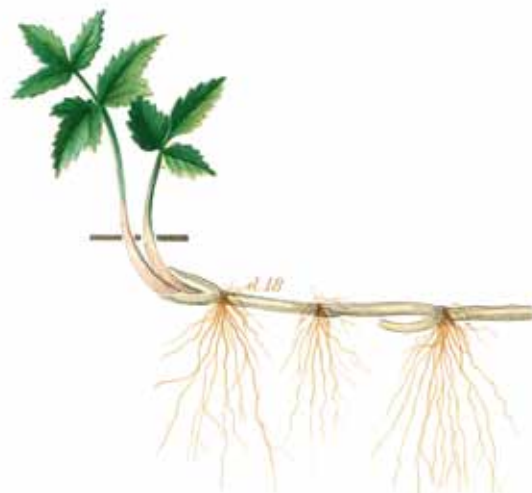
Småplanten: Stilkete, lansettformete frøblad, ca. 15 mm lange og 2 mm breie

Hvor finner du den: Næringsrik jord i halvskygge mellom trær og busker. Ugress i hager, parker, planteskoler og langs med veier. Er ikke vanlig i åpne marker.

Kan forveksles med: Andre skjermpanter

Spredning: Frø og jordstengler, som lett rives i stykker ved jordbearbeiding og spres utover med redskap og kompostjord. Følger også lett med trær og busker som flyttes med jordklump. Planten blomstrer først tredje året etter spiring fra frø.

NB: Det er ingen rapporter om bivirkninger eller kontraindikasjoner når skvallerkål anvendes fornuftig i mat og medisin. Uansett er det best å unngå urten under graviditet og amming. Siden skvallerkål angivelig inneholder furanokumariner, bør man unngå hudkontakt når man håndterer urten og unngå samtidig solesponering, da dette kan føre til fototoksiske hudirritasjoner, kilde: www.rolv.no.

Jordstenglene kan sultes ut ved stadig haking og luking, eller ved dekking med tykk, svart plast. Dekking med plen gras eller halm er ofte ikke effektivt nok.

Skvallerkål er dessverre resistent mot de fleste ugrasmidler. Glyfosat (Roundup) kan brukes, men da må kulturplantene skjermes under sprøytingen.

Et annet råd er å bruke eddik på plantene.

Skvallerkålen klippes ned og du heller en blanding av 1 del 35 % eddikessens til 4 deler vann over det som står igjen. Det er en viss risiko for at den sure eddiken kan gi etseskader på betongflater og asfalt, så det er viktig å helle blandingen bare på plantene.

Brukt i mat og medisin

En annen tilnærming til ugresset er å ta i bruk denne anvendelige planten i matlaging eller som lindrende urt.

I dag er skvallerkål lite brukt i moderne urtemedisin, men planten er en svakt beroligende urt som har urindrivende og betennelseshemmende virkning. Den kan blant annet drikkes som urtete laget av bladene, roten eller frøene. Dette skal virke mot gikt og revmatisme. Eller du kan lage en kompress av skvallerkålblad eller vaske med skvallerkålte mot gikt, hemoroider, åreknuter, hudbetennelser og forbrenninger. Knuste blad kan også legges på sår og brukes til å lindre kløe etter insektstikk.

Planten er også verdt å ta med på kjøkkenet: Skvallerkålen er rik på C-vitaminer, og særlig i krigsårene 1940-45 ble den brukt som matplante.

Det er gjerne unge blad som brukes i matlaging. Planten passer for eksempel i supper, stuinger og forskjellige ovnsretter - gjerne sammen med brennnesle.

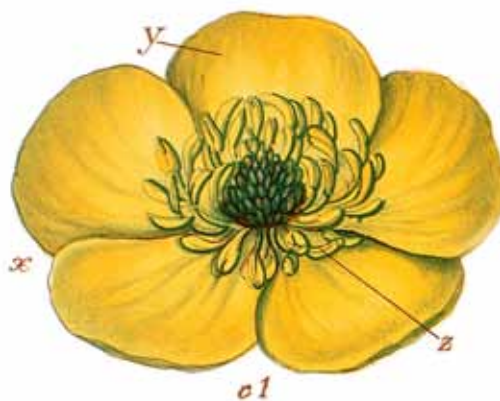
Friske unge blad kan også brukes i salater. Når de har vokst en stund, får de en beskere smak.

Engsoleie - mangslungen smørblomst

Smørblomsten er et av våre mest vanlige ugress. Men visste du at den populære blomsten, som har blitt brukt i barnelek i generasjoner, faktisk kan irritere huden og er giftig for storfe?

Den vokser langs gjerder, veikanter, jernbaner, i eng, kulturbeite og skog i store deler av Norge. Engsoleien er en av de vanligste ugressplantene vi har. De fine, gule blomstene gjør at den også er en populær plante. Når engsoleien dukker opp i mai, plukkes den med i mange sommerbuketter. I generasjoner har store og små sjekket om de liker smør ved å se om den gir gult gjenskinn når den holdes under haken.

Men smørblomsten har også en mindre blid side. Planten er giftig i frisk tilstand for storfe. For mennesker kan den irritere hud og slimhinner. Dessuten kreves det en innsats å bli kvitt den!

Mange bruksområder

Engsoleien er vanlig i lavlandet og opp i fjelldalene på Østlandet og Sørlandet, i dal- og fjordstrøk på Vestlandet og i Trøndelag, og nord til søre Nordland (Vefsn og Vega). Den er særlig brysom i nordlige kyststrøk og på vassjuk jord, men kan også vokse på tørr jord.

Planten dukker opp i mai og blomstrer sommeren igjennom til september. Før i tiden ble den ofte brukt

som kalender. Blant annet ble det sagt at engen skulle slås når smørblomstene blir dekket av gresset. Smørblomsten kommer nemlig først, men slutter etter hvert å vokse.

Et annet råd var at smørblomsten og karve skulle avblomstre før slåttene kunne begynne.

Engsoleien har vært brukt til ulike formål, fra kalender til barnelek med 'smørblomst' og i folkemedisinen blant annet mot byller.

Fakta:**Engsoleie** *Ranunculus acris* L

Familie: Soleiefamilien

Utseende: Engsoleien er 20-70 cm høy. Stengelen er opprett, greinet, svakt håret øverst, men tett håret ned mot basis. Bladene ved grunnen og de nedre stengelbladene er langstilkete, dypt delt i 3-5 sittende fliker, som igjen er delt i tre tannete avsnitt. Øvre stengelblad er sittende, hele eller med 3 smale fliker. Alle blad er fint hårete på undersiden. Blomstene sitter i kvastliknende blomsterstander. Kronbladene, fem i tallet, er klart gule, omvendt eggformet og med honningkjertler ved grunnen.

Hvor finner du: Langs gjerder, veikanter, jernbaner og i skog. Er et av de vanligste ugressene i kulturbeite, naturlig eng og eldre kunsteng.

Kan forveksles med: Andre soleiearter, for eksempel krypsoleie, som har stilket endeflik i bladet. Krypsoleie hører dessuten til en annen biologisk gruppe - som er flerårig vandrende med rotslående stengler, mens engsoleie er stedbundet.

Spredning: Skjer utelukkende med frø

Tiltak i hage:

- Hindre frøsetting og frøspredning ved å slå tidlig.
- Spa opp roten.
- Ugressmiddel som inneholder MCPA, f.eks. Ugress-kverk

Giftig

Men smørblomsten har ikke bare positive konnotasjoner. Planten har bitter smak, og fordi den inneholder glykosidet 'ranunculin' som avspalter laktonet protoanemonin, er den giftig for storfe i frisk tilstand. Normalt skyr storfe engsoleie på beite, men kan ete den i tørre somre når gjenveksten er dårlig. Sau tåler engsoleie bedre. Bruk av høy derimot, er greit fordi stoffet er flyktig og forsvinner ved tørking av gresset.

For mennesker kan protoanemonin virke etsende og irriterende på hud og slimhinner. Får du plantesaft i øyet eller på huden er det derfor viktig å skylle grundig.

Spiser du smørblomst kan det føre til mageverk, kvalme, oppkast og/eller diaré. Hvis større mengder smørblomst har blitt konsumert, bør en ta kontakt med Giftinformasjonen for råd.

Vær tidlig ute

Engsoleien blir gjerne forvekslet med krypsoleie. Men krypsoleien hører faktisk til en annen biologisk gruppe - flerårig vandrende med rotslående stengler, mens engsoleien også er flerårig, men stasjonær med trevlerot.

Formeringen og spredningen av engsoleie skjer utelukkende med frø. Frøspiringen er god fra små dyp. Frøene gror relativt seint etter tørr lagring, men raskere etter overvintring i jord eller gjødsel.

For å stoppe smørblomsten fra å slå seg ned, er det viktig å være tidlig ute. De viktigste mottiltakene er å hindre frøsetting og frøspredning ved å slå tidlig, seinest når planten tar til å blomstre. Halvmodent frø er spiredyktig.

På beite er god avbeiting i rett tid viktig - særlig med sau. I tett plantedekke har dyrene litt vanskelig for å skille ut engsoleie før den har blomstret. Planter som står igjen kan vi slå med ljà eller fôrhøster. Andre mottiltak er oppløying og god jordkultur i åkeren og gjenlegg, med reint såfrø og ugressfri gjødsel.

Kjemiske tiltak som ugressmidler som inneholder MCPA er også virksomme. Sprøyting med fenoksyre - spesielt MCPA- i den sterkeste veksten før blomstring er særlig effektivt. Søk på www.plantevernguiden.no for alternative midler.

Nr. 69. *Ranunculus acer* L.

Scharfer Hahnenfuss - Acrid buttercup, upright crowfoot - Renoncule âcre - Engsoleie, smørblom.

Stornesle - den allsidige brenneslen

Stornesle har gjennom tidene blitt brukt i alt fra mat og drikke til folkemedisin og tekstiler. En Bioforsk-undersøkelse bekrefter også at brenneslen har nesten like høyt antioksidantnivå som supermaten blåbær. Antioksidanter er kjent for å ha en helsefremmende effekt.

For de fleste er storneslen mest kjent som brenneslen - en plante man fikk beskjed å holde seg langt borte fra som barn for å unngå røde utslett og svie.

Men dette ugresset, som er vanlig i hele Norge, er en av våre eldste og mest allsidige planter. For når brenneslen kokes eller tørkes forsvinner giften, og planten kan brukes i både mat og drikke. I urtemedisin har brenneslen også lang historie. I tillegg har nyere forskning påvist at ugresset har helsefremmende virkning.

Lang historie

Storneslen, som blomster fra juni til september, er et av våre eldste ugress. Pollenanalyser har påvist forekomst av stornesle og flere andre ugressarter i Østfold allerede i Eldre Steinialder fra 8300 til 7500 f.Kr.

Det finnes også rapporter om funn av stornesle blant makrofossiler i Sør-Skandinavia, helt tilbake til 10000 til 9000 f.Kr.

Gjennom tidene har storneslen blitt brukt til en rekke ulike formål. Blant annet har bastfibrene i neslestilkene blitt brukt til å veve tøy av helt tilbake til år 600.

På grunn av storneslens rike innhold av næringsstoffer, særlig nitrogen, har den i tidligere tider også blitt brukt som fôrplante for husdyr, særlig på Østlandet. Den passer godt i menneskeføde, og da spesielt i suppe eller neslestuing

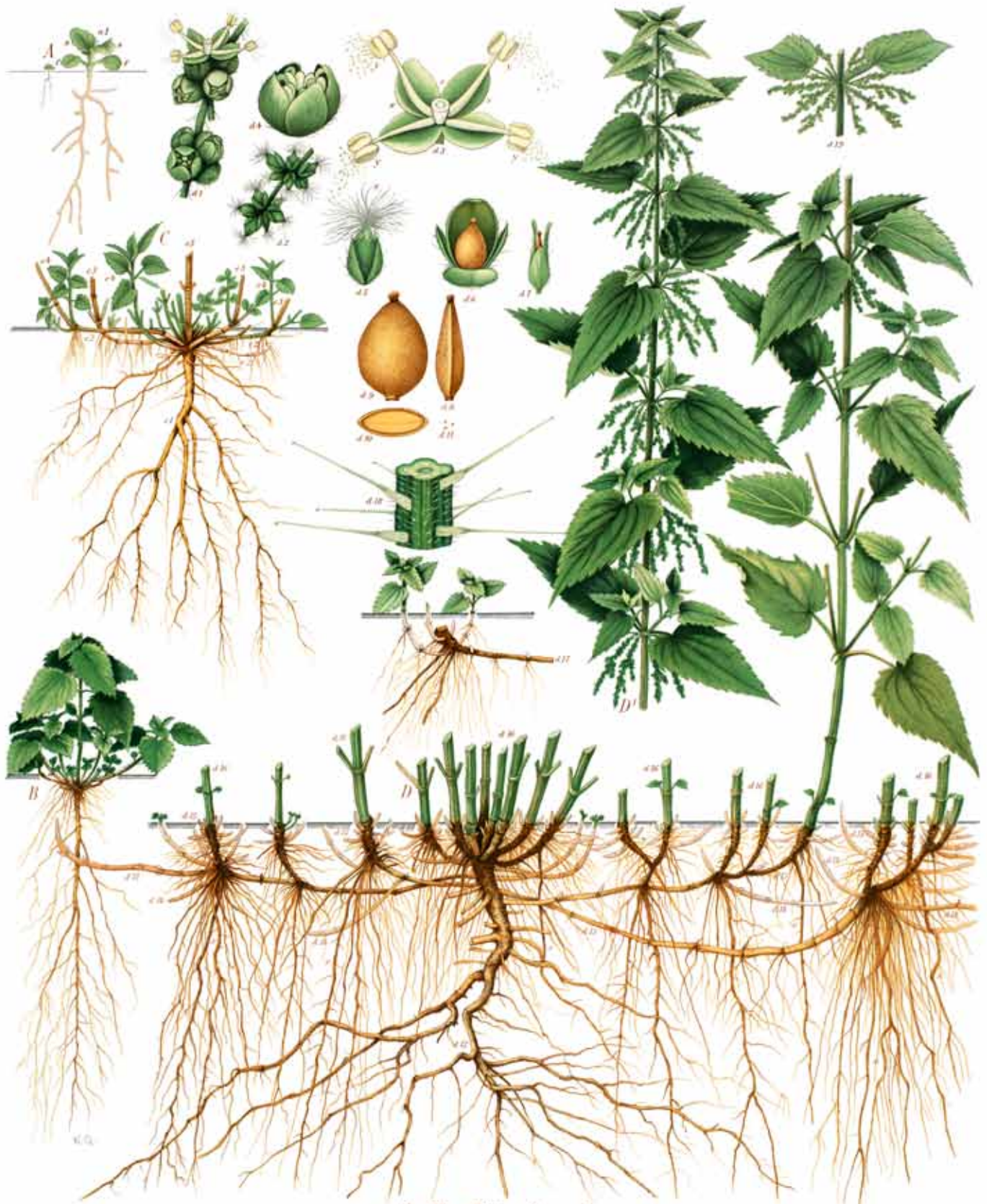
Medisinurt

Nesle har blitt brukt mye i folkemedisinen. For eksempel ble te av nesle brukt mot nyresjukdom og gikt, og teen av rota skulle virke bra mot kikhoste.

Stornesla kan i tillegg brukes til sårheling og skal være blodrensende og et styrkende middel for ammende mødre.

Planten skal også være effektiv mot leddbetennelser, forstørret prostata hos menn og mot astma og allergi. Et annet bruksområde er hud- og hårpleiemiddel.

På grunn av det høye nitrogeninnholdet er storneslen også egnet som 'kompostaktivator,' sammen med valurt.

Nr. 79. *Urtica dioeca* L.

Zweihäusige Nessel, Grosse Brennnessel - Great stinging nettle, common nettle - Grande ortie, ortie méchante - Stor brennnessle, stornesse.

Fakta:**Stornesle** *Urtica dioica* L.

Familie: Neslefamilien

Utseende: Fra 0,5 - 2 m høy. Hele planten er dekket med vanlige hår og brennhår. Stengelen er opprett, oftest ugreinnet og uregelmessig kantet. Bladene er lansett- eller smalt hjerteformet, ofte mørkegrønne, grovtannet med endetann som er lengre enn de andre. Bladene er motsatte og stilke. Blomstene sitter i små nøster i greinete aks fra bladhjørnene.

Hvor finner du den: Nær dyrket mark og bebodde steder, langs hekker og veikanter. Er trolig hjemlig i næringsrik skog og tangvoller. Opptrer som ugress i hager, parker, eng og beite

Kan forveksles med: Smånesle, som har lysegrønne, eggeformete blad, er sommerettårig og sambu (ikke egne hann- og hunnplanter).

Spredning: Formeringen skjer med frø og krypende jordstengler.

Tiltak i hage:

- Unngå å få med jordstengelbiter når jord flyttes.
- Slått 2-3 ganger gjennom vekstsesongen
- Fenoksypropionsyrer/hobbypreparat

Superfood

Superfood er en helsetrend i markedet. Men med brennesle i hagen, er det ingen grunn til å dra på supermarkedet å kjøpe eksotiske gojibær eller acai. Nyere forskning har nemlig vist at storneslen også kan regnes som en superfood.

I en Bioforsk-undersøkelse i 2007 ble antioksidantinnholdet til viltvoksende vekster som blant annet stornesle, målt. Antioksidanter er kjent for å ha mange positive helsefremmende effekter. Innholdet i stornesle var bare noe lavere enn i blåbær, som regnes som supermat med høyere innhold av antioksidanter enn de fleste andre frukter og bær.

Mottiltak

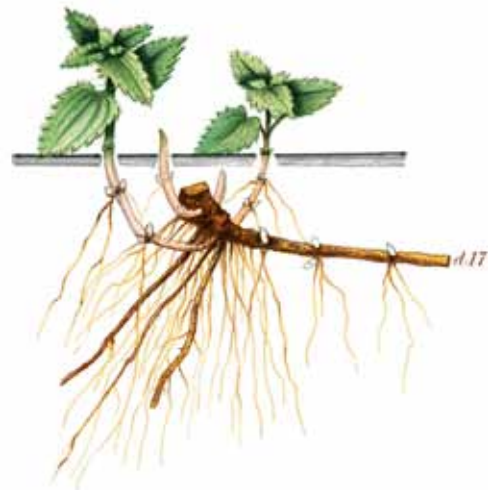
For de som likevel vil bli kvitt storneslen fra hager og åker er det flere effektive tiltak som kan prøves.

Formeringen til storneslen skjer med frø og krypende jordstengler. Den underjordiske delen av planten består av en lang, greinet pålerot, og mange, greinete jordstengler som har vokst ut fra rothalsen, og er forsynt med birøtter og sprer seg grunt utover i jorden. Lysskudd utvikles fra spisser og leddknuter på jordstenglene og fra toppen av påleroten. Dette gjør at den danner tette bestander. Det er derfor svært viktig å unngå å få med jordstengelbiter når jord flyttes.

I dyrket mark kan slått 2-3 ganger gjennom vekstsesongen begrense videre spredning. Første slått bør utføres etter at strekningsveksten er kommet i gang, på 20-25 cm høye planter.

I tillegg finnes det flere brukbare kjemiske ugrasmidler. Med for eksempel fenoksypropionsyrer - blant annet Duplosan Meko - på 20-25 cm høye planter, kan en bekjempe stornesle selektivt i grassmark. Dersom selektiviteten ikke er så viktig, kan en bruke glyfosat.

For hobbydyrkere finnes det også ulike midler i handelen.

Ugressklokke - prydelig plante til besvær

Ugressklokka er så vakker når den blomstrer at planteskoler brukte å selge den som prydblomst. Men har dette ugresset først kommet inn i hagen, er det ikke lett å få det ut!

“Er det noe ugress hageeiere forbanner i like voldsomme ordelag som skvallerkål, er det denne klokken, så vakker den enn er når den blomstrer. At enkelte planteskoler tilmed kan selge svineriet, er ikke til å forstå,” skrev den kjente botanikeren Knut Fægri i 1970.

Ugressklokken hører nemlig til de artene som nesten ikke er til å få ut av hagen når den først har kommet inn. Selv de mest mikroskopiske utløperbiter synes å være i stand til å spire til nye planter:

“Grunnbladene står tett i tett over store områder. Og har man fått rensert bort alle dem, sitter det fremdeles igjen en tykk, næringsrik rot et eller annet sted, parat til å sette nye skudd. Det må virkelig en radikal operasjon til,” fortvilte Fægri.

Spredd under krigen

Ugressklokken ble innført til Norge rundt 1700-tallet, og har siden den gang spredd seg til mange deler av landet der den gjerne opptrer som plagsomt ugress i hager, parker og planteskoler. Blant annet forflyttet den seg under krigen nordover til Sortland i Nordland og Tromsø i Troms.

Ugresset er vanlig på Østlandet nord til Stor-Elvdal i Hedmark, Sel i Oppland, Nore og Uvdal i Buskerud, og i kyst- og fjordstrøk til Sogndal og Stryn i Sogn og Fjordane, Ulstein og Skodje i Møre og Romsdal. Den har også spredd seg videre fra Surnadal i Møre og Romsdal og Oppdal til Bjugn i Sør-Trøndelag og Steinkjær i Nord-Trøndelag. I Hol i Buskerud vokser den til 780 moh.

Ugressklokken blomstrer i juli og august.

Fakta**Ugressklokke** *Campanula rapunculoides* L.

Familie: Klokkefamilien

Utseende: Fra 30-100 cm høy. Ugreinet, snau eller spredthåret stengel. Bladene ved basis danner en rosett, de er hjerteformete og taggete. De nedre stengelbladene er smalt hjerteformete, på lange skaft og er lodne, grunt og butt tagget. De øvre stengelbladene er spisst lansettformet, mest helrandet og sittende. Blomstene sitter i ensidig klase. Beger og krone er 5-tallige, begerbladene er bøyd tilbake. Kronen er klokkeformet og fiolett, sjelden hvit.

Hvor finner du den: På dyrket mark, langs veikanter og hekker, men også på skogkanter og lysninger, kratt, eng, steinete steder, jernbanefyllinger og annen bearbeidet jord.

Kan forveksles med: Andre klokkearter.

Spredning: Frø og jordstengler. Blomstring skjer som regel først etter tredje år etter spiring fra frø, slik at vegetativ formering spiller størst rolle.

Tiltak i hage:

- Hindre frøspredning, og særlig spredning av vegetative formeringsorganer.
- Kutte toppen av pålerøttene
- Påføring av glyfosat (Roundup) på gelform, for å skåne hageplantene

Bekjemping

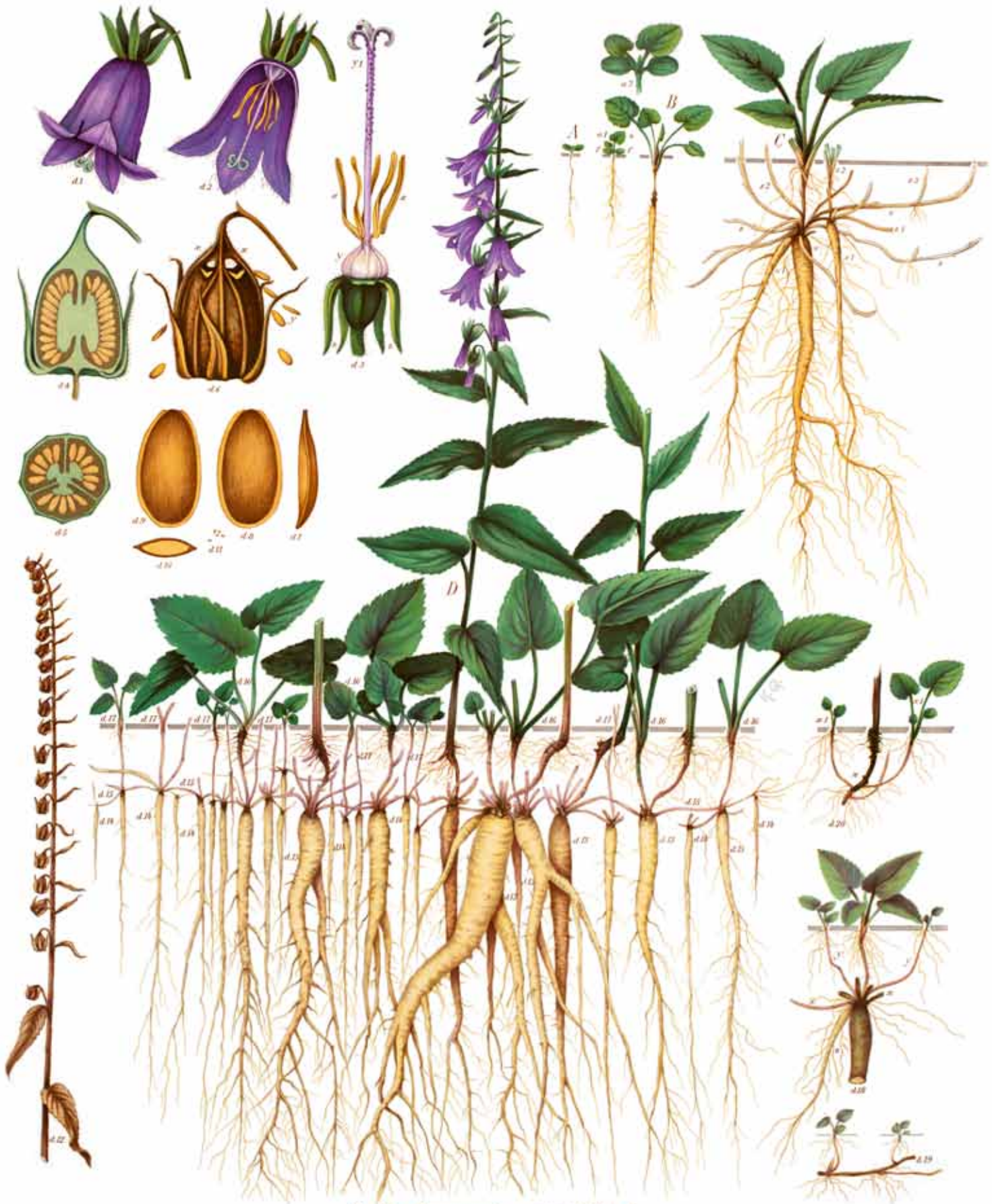
Ugressklokken liker seg best på dype, fuktige, men ikke vannsyke, lette, nærings- og kalkrike jordarter. Den kan spres passivt med jord som flyttes - på lignende måte som vegkarse og skvallerkål. Dette bør forhindres.

For å stoppe frøspredningen, er det tidligere foreslått å kutte toppen av pålerøttene ved hakking og skyfling: Ved hakking og skyfling er det viktig å få kuttet toppen av pålerøttene. Nedre del av disse skal ikke ha evnen til å sette nye skudd. Når toppen er borte, skal de dø.

I hager, der ugrasklokka ofte vokser innimellom andre planter, er ikke dette gjennomførbart, da toppen av pålerøttene kan ligge ganske dypt i jorda, se plansjen til høyre. Da må ofte all annen vegetasjon fjernes først, enten med graving eller med sprøyting. Det kan lønne seg å ha jorda brakk i et par år, for lettere å kunne følge med på spiring av nye planter fra rotbiter og frø.

Ugressklokka er motstandsdyktig mot de fleste ugressmidler, men den kan bekjempes med glyfosat. Men vokseplassen tilsier at sprøytearbeidet må gjøres med omtanke.

Nr. 75. *Campanula rapunculoides* L.

Kriechende Glockenblume, Acker-Glockenblume - Creeping campanula - Campanule fausse raiponce, raiponcette - Ensidig klokke.

Smånesle - sårbar brennenesle

I motsetning til sin storebror storneslen, har småneslen blitt kraftig redusert i senere år. Situasjonen er nå så alvorlig at denne brenneneslen regnes som sårbar og står oppført i Norsk rødliste.

Tidligere var smånesle et nokså vanlig ugress i hager, parker og alle slags åkerkulturer rundt om i landet fra juni til september. Men i dag regnes arten som sårbar og er oppført i kategori VU (sårbar) i Norsk Rødliste for arter 2010.

Det har blant annet vært en sterk reduksjon i småneslepopulasjonen i innlandet i Sør- og Midt-Norge. I Oppland for eksempel, hvor planten tidligere vokste i 17 kommuner, ble den etter 1980 bare funnet i en kommune. Også i noen undersøkte områder nær Mjøsa er smånesle i tilbakegang.

Men småneslen er fortsatt lokalt hyppig i åkrene rundt Oslofjorden, og den kan finnes i flere byer og på tangvoller på Sør-Vestlandet, ved Trondheimsfjorden og Varangerfjorden. Den vokser til 990 m i Dovre.

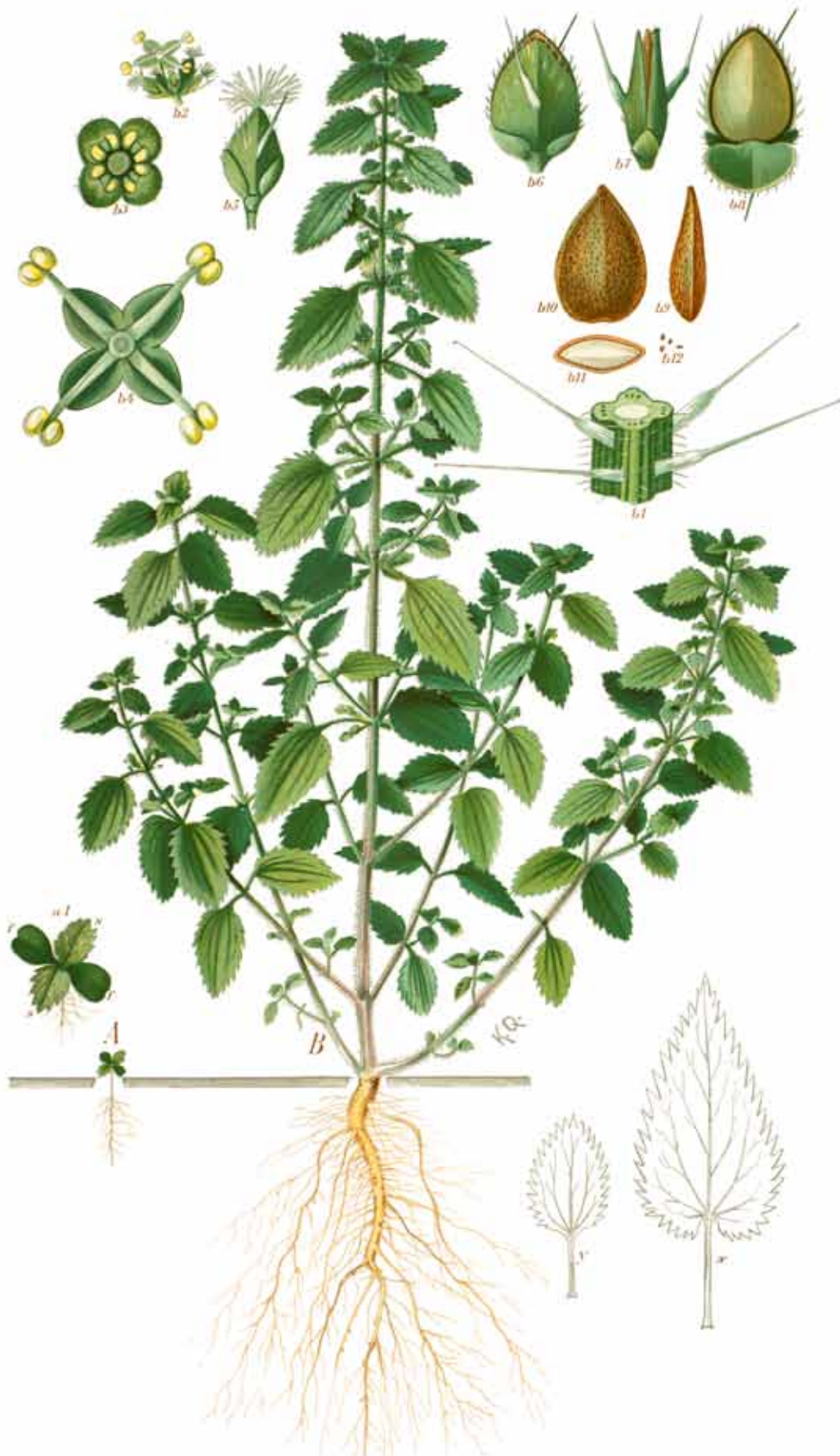
Tilbakegang

Smånesle vurderes som sårbar fordi den har hatt og fortsatt har tilbakegang på naturlige og seminaturlige voksesteder.

Arten har gått sterkt tilbake på åker, og er omtrent forsvunnet fra slike voksesteder i innlandet i Sør- og Midt-Norge.

Smånesle vokser naturlig på tangvoll, grus- og rullesteinstrand og fuglegjødslete kystberg. Den er en gammel jordbruksfølgeart i åker og annen godt gjødslet kulturmark.

I nyere tid har den hatt en viss spredning i planteskoler og som ugress med potteplanter, men slike forekomster er normalt svært kortvarige.

Nr. 9. *Urtica urens* L.

Kleine Brennessel - Small stinging nettle - Ortie brûlante, ortie grèche - Liten brennestele

Fakta:**Smånesle *Urtica urens* L.***Familie:* Neslefamilien

Utseende: 15-50 cm høy, med greinet pålerot. Med unntak av brennhårene er planten snau, eller med få vanlige, korte hår. Stengelen er opprett, firkantet og greinet fra grunnen av. Bladene, lysegrønne, er motsatte, langstilkete, eggformet eller elliptiske, og kvasstagget. Endetannen på flikene er like lang som de andre. Blomstene sitter i små nøster i korte aks fra bladhjørnene.

Hvor finner du den: På dyrket og udyrket mark, i hager, parker og tun, men også andre steder, særlig i og ved byer, på tangvoller og sandstrand. Arten regnes nå som sårbar, kategori VU i Norsk Rødliste 2010.

Kan forveksles med: Stornesle, som er større og flerårig vandrende med jordstengler. En ser lett forskjell på de hjerteformede bladene hos stornesle og de mer uregelmessig ruteformede, grovtaggede hos smånesle.

Spredning: Bare med frø.

Tiltak i hage:

- Luking og hakking
- Ulike preparater til hobbybruk

Svir sterkest

Småneslen er kanskje ikke like stor som storneslen, men det er denne planten som brenner kraftigst.

Neslenes brennhår er som fine, små injeksjonssprøyter. Spissen trenger inn i huden, og det oppstår et trykk som klemmer hårets innhold ut gjennom spissen og inn i såret.

Tidligere trodde man at hårene vesentlig inneholdt forholdsvis enkle stoffer, som for eksempel maursyre. Nå vet vi at de også inneholder hormonaktige stoffer. Disse er sannsynligvis hovedansvarlig for den brennende virkningen.

I vår flora finner vi heldigvis bare dette apparatet hos neslene. I andre lands floraer ser vi at helt andre familier har utviklet tilsvarende apparater - delvis med vesentlig større effekt. Brennemanetenes brennhår, som også gir en lignende virkning, er enda mer innviklet konstruert.

Den sviende effekten skyldes en blanding av histamin, acetylcolin og 5-hydroksytryptamin som hovedkomponenter, sammen med mindre mengder maursyre (se også www.rolv.no).

Nyttevekst

Både stornesle og smånesle regnes som nyttevekster, og har i tidligere tider blant annet blitt benyttet i mat og husdyrfor, medisin, tekstiler og tauverk.

Vil du plukke brennnesle er det enkelt å unngå svie ved å bruke et par hansker. Det er også greit å bruke en saks under plukkingen.

Groblad - hardfør helseplante

Ingen ugras tåler bedre å bli tråkket på enn grobladet. Dessuten drar den nytte av det, for da klistrer de klebrige frøene seg fast og sørger for at planten sprer seg. Derfor finnes den i plener og grasmark i hele Norge. Men denne robuste planten er også en antioksidantbombe og sett på som et effektivt sårmiddel.

Grobladet opptrer som ugras i plener, hageganger, tun og i gammel eng og beite i nesten hele Norge.

Plantens 'hemmelige våpen' er at frøene inneholder limstoffer som gjør at de er klebrige når det er vått. Da klistrer de seg fast til mennesker og dyr, til redskaper og vognehjul - kort sagt til hva som helst. Og slik blir de blindpassasjerer og sprer seg overalt der det er landbruk.

Indianerne kalte groblad for 'blekansiktens fotspor'. Dette ugraset fantes nemlig ikke i Amerika før den europeiske landbrukskulturen kom dit.

I Norge er pollen av groblad kjent fra Vest-Norge helt tilbake til ca. 11 000-10 500 f.Kr.

I folkemedisinen ble bladene blant annet brukt til å helbrede sår og verk. En Bioforskundersøkelse viser også at planten kan regnes som en 'superfood' fordi den har svært høyt innhold av antioksidanter.

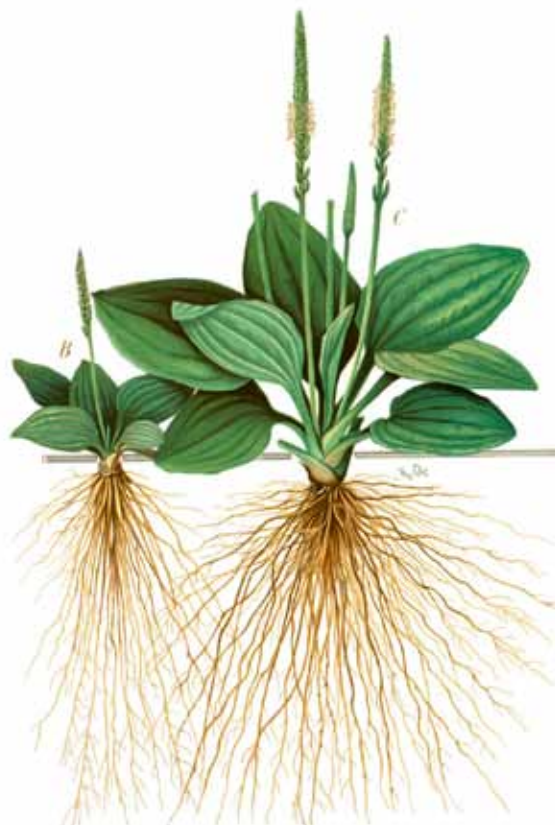
To typer

Groblad har de siste 50-100 årene spredd seg raskt nordover og opp i fjelldalene (til 1220 moh. i Ulvik, Hordaland).

Det finnes to typer underarter av groblad - ugrasgroblad og strandgroblad, men det er uvisst hvilken av underartene som er eldst og har opprinnelig tilhørighet her.

Ugrasgroblad er trolig et innført ugras. Nå forekommer det på dyrket mark, langs veier og stier og på skrotemark i mesteparten av Norge.

Strandgroblad vokser på strender ved havet og ved ferskvann - mest på leirjord. Denne underarten er spredt på Østlandet nord til Åmot i Hedmark og Gran i Oppland. Den er også vanlig på kysten sør til Mandal i Vest-Agder og ellers i Farsund og Stavanger. Begge blomstrer fra juni til september.

Fakta:**Groblad** *Plantago major* L.

Familie: Kjempefamilien

Utseende: 5-30 cm høy. Grunnstilte blader i tiltrykt rosett, eggformete eller elliptiske, buenervet med 7-9 tydelige nerver, hele eller ujevnt tannet i kanten, glatte eller småhåret. Planten har blomster i langt sylindrisk aks. Aksskaftet er rundt, ugreinet, opptil 20 cm langt, ofte litt lengre enn bladene. Den har gulbrune kronbladfliker. Pollen-trådene er rosa og pollenknappene er fiolette og blir snart mørkegule.

Det skilles mellom to underarter; ugrasgroblad og strandgroblad. Ugrasgroblad har brede blader, klart avgrenset fra skaftet. Akset er tettblomstret. Overjordiske plantedeler visner helt ned om høsten. Strandgroblad har tynne og gulgrønne blader. Bladplaten er smalere enn hos ugrasgroblad, og går jevnt over i skaftet. Akset er noe grissent nederst. Overvintrer som en liten, mørkegrønn rosett.

Hvor finner du den: I grasmark, på gårdsplasser, langs veier og stier. Opptrer som ugras i plener, hageganger og tun, dessuten i gammel eng og beite, men utgjør her sjelden noe stort problem.

Kan forveksles med: Dunkjempe, som også har buenervete blader, men de er tetthåret.

Spredning: Bare ved frø

Tiltak i hage:

- Bruk av ugrasreint plenfrø og engfrø
- Enkeltplanter kan lukes med løvetannklo
- 'Plenrens'

Helbredende

I folkemedisinen har bladene til ugraset blitt brukt til å helbrede sår og verk: Den sviende effekten av brennesle kan for eksempel lindres ved å smøre på plantesaft av groblad.

I tillegg til sårmiddel har groblad også blitt brukt mot luftveisplager, for å forbedre fordøyelsen, som avfø-ringsmiddel (grobladfrø) og i homeopatien.

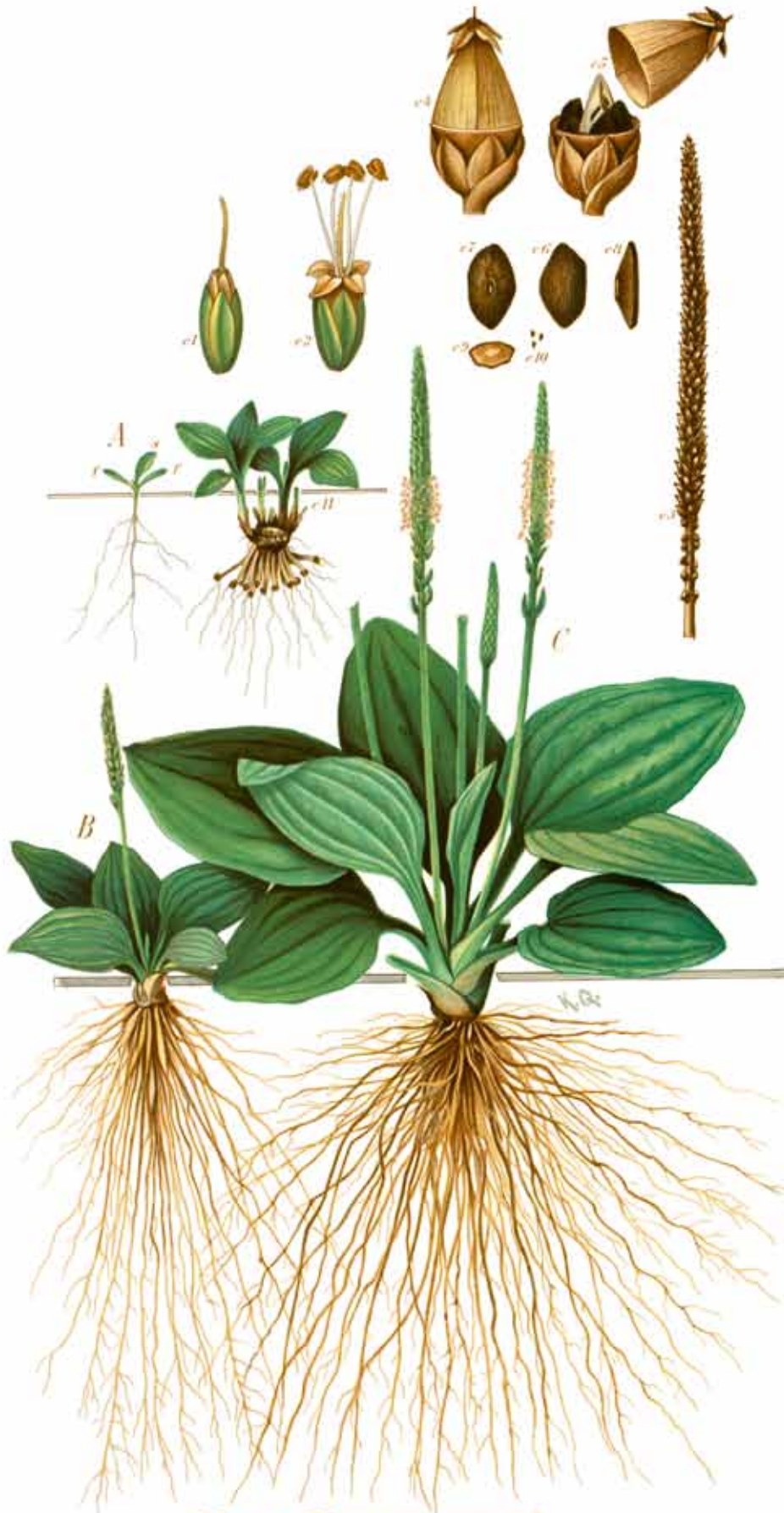
Det har i senere tid også vist seg at groblad er en plante det er sunt å konsumere: I en Bioforskundersøkelse ble antioksidantinnholdet i groblad målt (41,8 mmol/100 g tørket materiale). Antioksidanter er kjent for å ha helsefremmende effekt, og innholdet i groblad var noe i underkant av blåbær, som har 47,5 mmol/100 g.

Tiltak mot groblad

Dersom du vil forebygge vekst av groblad, er det viktig å bruke ugrasreint plenfrø og engfrø.

Har du først fått den, er luring og 'plenrens' effektive tiltak: Enkeltplanter kan lukes med løvetannklo. I plener og annen grasmark er groblad lett å bekjempe med MCPA. På plener i privathager kan ferdigblandet "plenrens" brukes.

Nr. 22. *Plantago major* L.
 Grosser Wegerich - Greater plantain - Grand plantain - Grobladkjempe

Burot - pollenallergikernes skrekk og allsidig medisinsplante

Det er ikke mange planter pollenallergikerne skyr mer enn ugraset burot. Pollenet er sterkt allergifremkallende og sprer seg lett med vinden. Men buroten er også en nyttevekst med mange ulike bruksområder - fra krydder til medisinsplante.

For nærmere 200 000 pollenallergikere i Norge er buroten en av de viktigste årsakene til rennende øyne og nese i sommermånedene. Pollenet er sterkt allergifremkallende, og driver avgårde med vinden. Derfor sprer planten seg raskt, skjønt vanligvis ikke så langt fra morplanten. Fjerning av planter i nærområdet hjelper derfor godt på den lokale luftkvaliteten.

Men dette ugraset er ikke bare en problempolant. Buroten er en mangfoldig nyttevekst med lang historie helt tilbake til oldtiden. Den har vært brukt i folke-medisinen mot alt fra mageonder og gikt til barsel-pleie. Også mot 'kreatursykdommer' var burot viktig, særlig for kalver, og delene av planten som vokser over jorden, har vært benyttet som fôr.

En av våre eldste planter

Det er fremdeles usikkert om burot opprinnelig var viltvoksende i Norge. Planten er hjemlig på havstrand og i berg og ur, men er trolig innført ellers. Den er vanlig nord til Troms.

Det er blitt funnet store mengder blomsterstøv fra tiden etter at istidsbreene smeltet av, noe som må ha vært en malurt, og høyst sannsynlig burot, også i strøk der den i dag er sjelden - for eksempel på Vestlandet. Dette tyder på at burot hører til de plantene som har vært lengst her i landet. Ved pollenanalyser fra utgravinger på Gardermoen er det påvist at det forekom flere ugrasarter, deriblant burot, allerede i 'Preboreal tid' (8300-7500 f.Kr.).

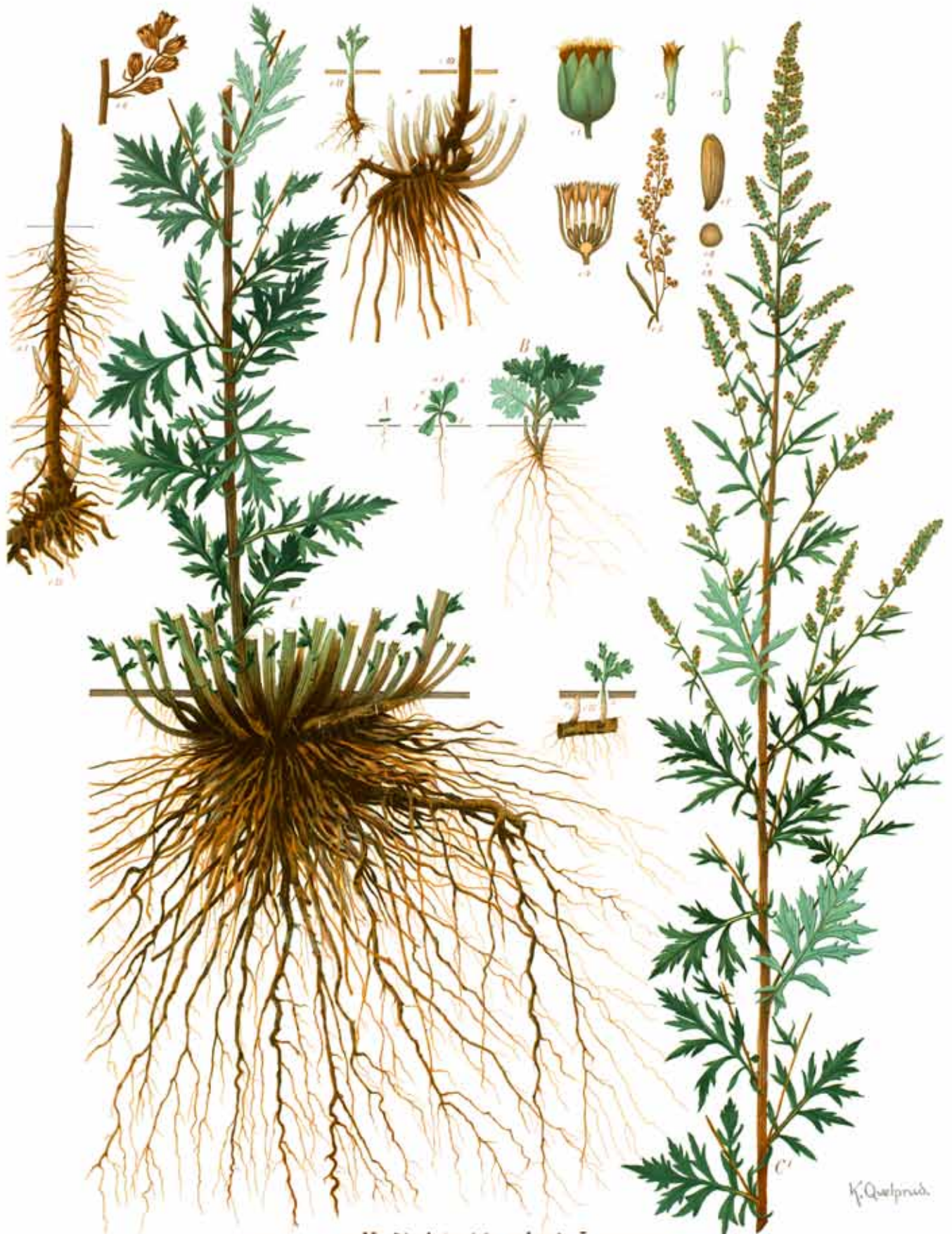
Sprer seg raskt

Formeringen og spredningen av burot skjer mest ved frø, men også ved at nedre del av stenglene slår røtter og ved mekanisk oppdeling av rotsystemet. Den treaktige rotstokken sender opp lysskudd fra mars til oktober, men de fleste lysskuddene kommer i juni.

Etter blomstringen, som foregår i juli-september, spres de små frøene med vinden. De spirer best i lys på jordoverflaten. Første året spirer frøet til en bladrosett som blir 10-15 cm høy. Året etter kommer rette stengler som blir 30-70 cm høye, senere kan stenglene bli opptil 2 meter.

Buroten er en vinterstander, noe som betyr at planten blir stående over vinteren og sprer fruktene sine på snøen. Tørre burotfruktstander som stikker opp over snøen, er et alminnelig syn på jorder og i skogkanter særlig i de sentrale østlandstraktene.

Nr. 21. *Artemisia vulgaris* L.

Gemåner Beifuss, Fliegenkraut - Maguort - Armoise, couronne de Saint Jean - Barot

Fakta:**Burot** *Artemisia vulgaris* L.*Familie:* Korgplantefamilien

Utseende: 0,5 - 2,0 m høy, med tykk, treaktig rotstokk. Stengelen er opprett, grov, ofte rødbrun. Bladene er finnete med spisse småblad. Basale blad er kortstilkete, stengelblad sittende og stengelomfattende. Oversiden er mørkegrønn, undersiden kvitfiltrert. Blomsterkorgene sitter i mange akslignende klaser fra bladhjørnene.

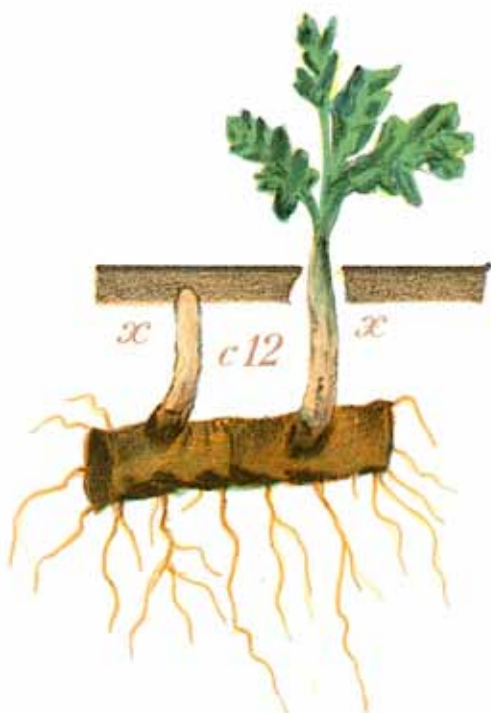
Hvor finner du den: Dyrket og udyrket mark, på veikanter, langs gjerder og hekker, på tomtearealer og avfallsplasser. Liker varm jord, rik på kalk og næring. Opptrer som ugras i åker, eng og beiter.

Kan forveksles med: Andre arter i malurtslekten.

Spredning: Ved frø (opptil 700 000 pr. plante), men også ved at nedre del av stenglene slår røtter og ved mekanisk oppdeling av rotsystemet

Tiltak i hage:

- Avhogging før blomstring
- Oppstikking av rotstokken
- Luking
- Kjemiske midler

Kvaster på såret

I eldre tid hadde buroten stor betydning som medisinplante. I folkemedisinen har buroten blant annet blitt brukt mot mageonder og gikt. Burot skal også ha en kraftig menstruasjonsfremmende virkning, og europeiske og kinesiske urteleger har brukt urten til både å fremkalle og regulere menstruasjonen.

Burot ble i tillegg anbefalt som et vanddrivende middel og mot blærestein og gulsott. Den kunne også nyttes som motgift ved opiumsforgiftning.

Også mot 'kreatursykdommer' var burot viktig, særlig for kalver. De overjordiske delene av planten har vært brukt som fôr. I nyere tid ble burot brukt som et fordøyelsesfremmende middel, til fjerning av tarmparasitter og innvollsorm og mot ulike bakterier.

Smakfullt ugras

I tillegg kan bladene av burot også spises, enten rå eller kokt. Tidligere ble burot brukt i små mengder som krydder for å gjøre maten mer fordøyelig og smakfull.

De tørkede, uåpnede blomstene kunne brukes som erstatning for pepper og ble derfor kalt for 'fattigmannspepper'. Før man hadde tilgang til humle, ble burotblad også brukt til å sette smak på ølet og for å gjøre det mer holdbart.

Burot er imidlertid svakt giftig og må ikke brukes av gravide, særlig ikke de første tre månedene i svangerskapet da det hevdes at urten kan forårsake abort. Og inntak av større mengder burot over lang tid kan skade nervesystemet.

Allergifremkallende

Pollenet til buroten er sterkt allergifremkallende. Tidligere sprøyting mot frøugras i kornområdene enn det som før var vanlig, i tillegg til redusert jordarbeiding, er viktige årsaker til at burot har tatt seg opp de senere år - til plage og ergrelse for allergikere.

Fordi burotpollenet ikke spres over så lange avstander, kan lokale aksjoner mot burot være effektive. Fjerning av blomstrende burot i nærområdet kan hjelpe til med å redusere plagene for pollenallergikere.

Burot kan motarbeides ved avhogging før blomstring, oppstikking av rotstokken eller ved pløying av jorden og dyrking av poteter eller andre rotvekster med mekanisk reinhold.

Smalkjempe - ugras og historieforteller

Som nissen på lasset har smalkjempen fulgt utbredelsen av jordbruket i Norge gjennom tidene. I dag er dette ugraset den sikreste vegetasjonshistoriske indikatoren vi har på når det kom åkerdyrkende folk til et område.

De fleste kjenner smalkjempen som et alminnelig ugras en gjerne finner i plen, eng og beitemark. Det de færreste vet er at denne uanselige planten er en av de viktigste vegetasjonshistoriske indikatorene vi har. Dessuten har den lindrende egenskaper og har vært brukt som legeplante i tidligere tider.

Spør fra pollen

Smalkjempen er et vanlig ugras på Østlandet. Her vokser den nord til Elverum, Lillehammer og Sør-Aurdal. Ellers finnes planten i Hol i Buskerud, Tinn og Vinje i Telemark, Valle i Aust-Agder, og i kyst- og fjordstrøk til nord i Nordland. Den vokser også tilfeldig i Bjarkøy, Tromsø og Nordreisa. Den går opp til 1000 m i Hol i Buskerud.

Smalkjempen opptrer som ugras i plener, gammel eng og beite, men hører ikke til de mest brysomme ugrasene. Den har frø som slimer og fester seg ved tøy og pels. Dermed har folk og fe dratt den med seg over alt der de ferdes.

Planten produserer mye pollen, som lagres i myr og tjern og lett kan finnes igjen. Dette gjør at det er lett å kontrollere når den kom til landet. Smalkjempe er den sikreste indikatoren vi har på at det kommer åkerbruksfolk til et område, til avløsning av og fortrensel for en tidligere jeger- og fiskerkultur.

For eksempel ble det ved utbyggingen av Oslo Lufthavn Gardermoen foretatt arkeologiske utgravninger der det ved pollenanalyser ble påvist forekomst av smalkjempe fra Boreal tid (7500-6000 f. Kr).

Det er det samme om et landnåm finner sted i steinalderen eller vikingtiden - smalkjempe kommer dit og viser hva som holder på å skje. På denne måten er denne nokså uanselige planten blitt en av de viktigste vegetasjonshistoriske indikatorene vi har.

Fakta:**Smalkjempe *Plantago lanceolata* L.**

Familie: Kjempefamilien

Utseende: 10-50 cm høy. Bladene er grunnstilte i rosett, ca. 15 cm lange, lansettformede, med 3-6 langsgående nerver, hele eller svakt tannet i kanten, smalner av mot stilken som er halvparten så lang som bladplaten. Planten har blomster i kulerundt eller eggformet aks i enden av bladløst skaft som har dype furer, er ugreinnet, opptil 45 cm langt, og mye lengre enn bladene.

Hvor finner du den: Forekommer i slåtteeng, beitemark og hei langsmed kysten, på veikanter og jernbaneskrånninger. Liker tørr, nøytral eller basisk jord. Opptre som ugras i plener, gammel eng og beite, men hører ikke til de mest brysomme ugrasene.

Kan forveksles med: Groblad og dunkjempe. Blomsterstanden hos smalkjempe er relativt kortere enn de to andre, ofte nesten kulerund og svartaktig, med nesten hvite støvknapper. Bladene er mye smalere enn de to andre.

Spredning: Hovedsakelig med frø, men nye planter kan også utvikles fra biter av rotstokken etter oppdeling med jordarbeidingsredskaper.

Tiltak i hage:

- Bruk av ugrasreint plenfrø og engfrø
- Enkeltplanter kan lukes med løvetannklo
- Plenrens

Lindrende

Ved siden av å være historieforteller kan smalkjempen brukes som legeplante. I folkemedisinen ble bladene blant annet brukt ved hudinfeksjoner og ved lindring av insektstikk og forbrenninger.

Innvortes har den blitt brukt mot luftveisplager og mot sår og byller i munnen. Smalkjempefrø kan brukes for å fremme fordøyelsen, og knuste blad er virkningsfulle på opphovninger og skrammer.

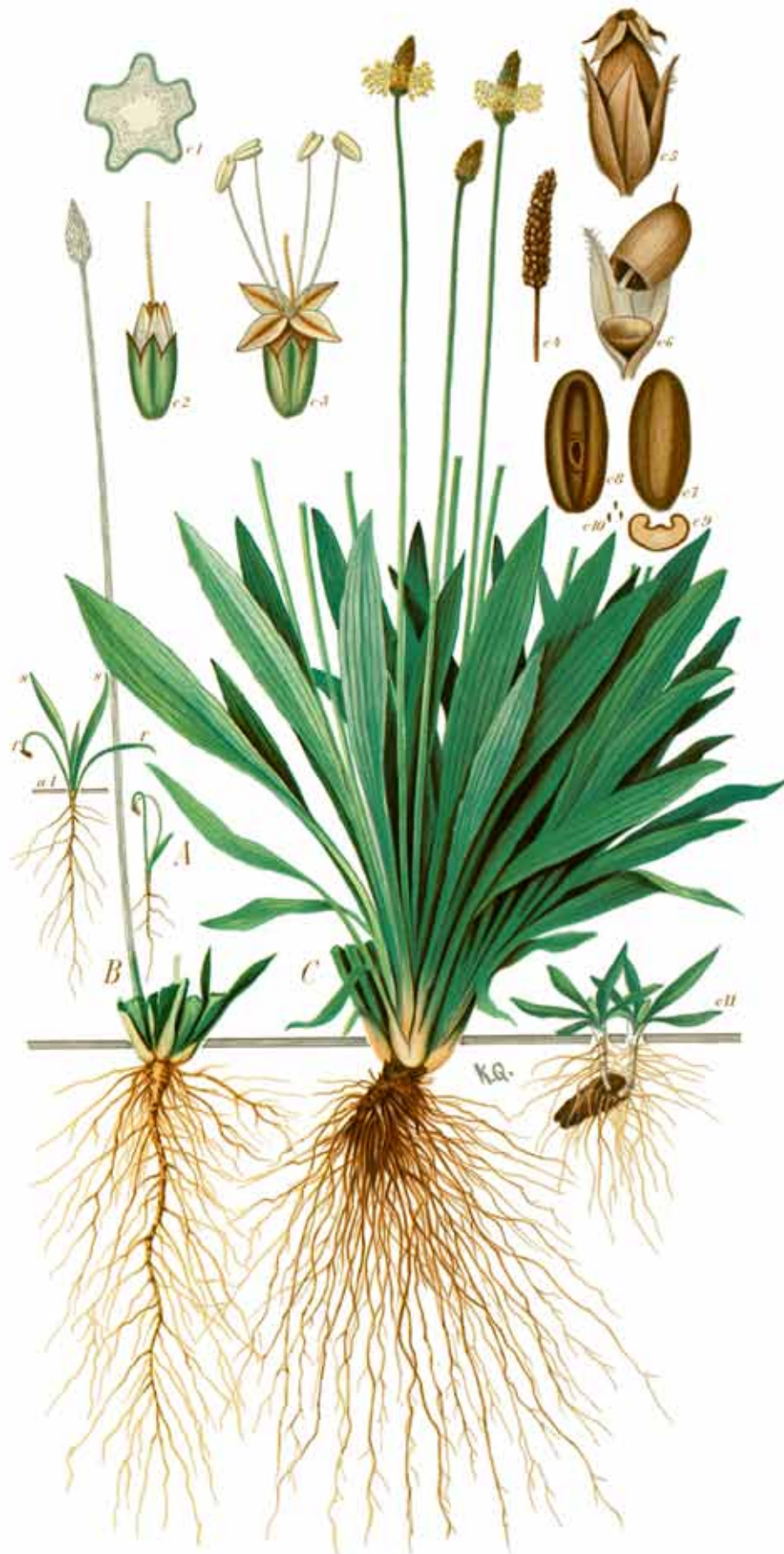
Tiltak

For de som likevel vil bli kvitt smalkjempen, er det viktig å bruke ugrasreint plenfrø og engfrø.

Enkeltplanter kan lukes med løvetannklo. I plener og annen grasmark er smalkjempe lett å bekjempe med MCPA. På plener i privathager kan ferdigblandet 'plenrens' som inneholder dikamba, diklorprop og MCPA brukes.

På steder som skal holdes fri for plantevekst, kan vi bruke et totalherbicide (ugrasmiddel som tar all plantevekst), glyfosat eller glyfosat-trimesium.

Nr. 24. *Plantago lanceolata* L.

Spitz-Wegerich - Ribwort-plantain - Plantain lancéolé - Spisskjempe, lansettbladkjempe

Dunkjempe - velduftende ugras brukt i lek og medisin

Barneleken "å slå kjempe" er opphavet til dunkjempens navn. Planten som ofte opptrer som ugras i plener på Østlandet, har også blitt brukt som sårmiddel og mot tannpine i folkemedisinen.

Dunkjempe er en av kjempeartene som har blitt brukt i barneleken "å slå kjempe". I dette spillet bruker man stenglene og den ene kjemper om å slå "hodet" av stengelen hos den andre. Leken har gitt opphav til navnet på kjempefamilien, som består av 265 ulike arter. Fire av vekstene er opprinnelig viltvoksende i Norge og dunkjempe er en av disse.

I tidligere tider ble dunkjempen også brukt som legeplante, blant annet som sårmiddel.

Velduftende

Kjempeartene er stort sett vindbestøvere og typisk nok har dunkjempen blomster der arret er langt og stikker høyt ut av blomsten. Støvtrådene er også lange og eksponerer knappene fritt i vinden. Med lysrød, ganske oppsiktsvekkende aks og den fine duften, skiller dunkjempen seg fra de fleste slektningene. Planten har ikke honning, men besøkes av en god del insekter som samler blomsterstøv.

Dunkjempe opptrer som ugras i plener, hager og av og til også i beite. Den er mest vanlig på noe kalkrik grunn og blomstrer fra mai til august. Den er ikke så utpreget gårdsplassplante som groblad.

Mest vanlig på Østlandet

Dunkjempe er mest vanlig på Østlandet, på indre Vestlandet og i Trøndelag. Den er sjelden på Sørlandet (kanskje utgått i Vest-Agder), men finnes også på ytre Vestlandet og i Nord-Norge til Sør-Troms. Videre nordover ble den under krigen spredd til Nordreisa (Troms), Måsøy og Sør-Varanger (Finnmark) og tilfeldig i Tromsø, Storfjord og Unjårga (Finnmark). I Oppdal vokser den til 1120 moh. i Sør-Trøndelag.

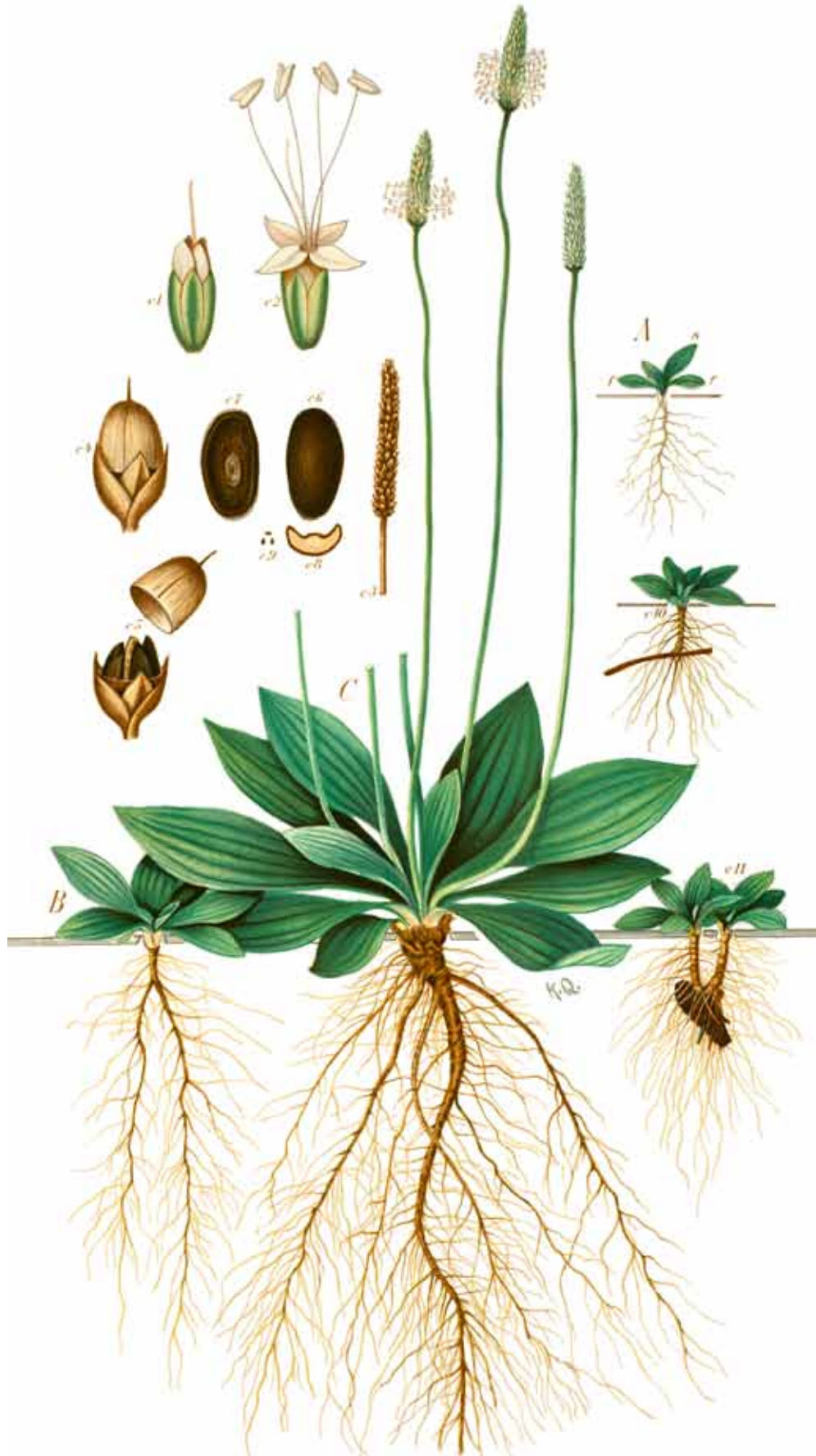
Dunkjempe er mer utbredt i innlandsstrøk enn groblad og smalkjempe.

Brukt i folkemedisinen

Det var også i indre strøk at planten ble brukt som legemiddel i tidligere tider. Dunkjempeblad kunne i innlandet bli brukt på samme måte som groblad som sårmiddel. Planten skulle blant annet virke blodstoppende på sår og ha evnen til å få sår til å gro raskere. Dunkjempebladene ble lagt i bandasje, rett på åpne sår.

Det sies også at dunkjempen kan ha virkning mot blant annet tannpine og andre tannlidelser, dårlig appetitt, diare og øyesykdommer.

Nr. 23. *Plantago media* L.
Mettlerer Wegerich - Hoary plantain - Plantain moyen - Dunkjempe

Fakta:**Dunkjempe** *Plantago media* L.

Familie: Kjempefamilien

Utseende: 20-50 cm høy. Bladene er grunnstilte i flate rosetter, kortstilkete og 5-15 cm lange, elliptiske til ovale, buenervet med 5-9 tydelige nerver, svakt og ujevnt tannet i kanten, grågrønne og tett håret. Planten har blomster i nesten sylindriske aks, ca. 3 cm lange, hvite eller svakt rosa blomster. Aksskaftet er rundt, ugreinnet, opptil 30 cm, og lengre enn bladene, og mye lengre enn det korte og breie akset.

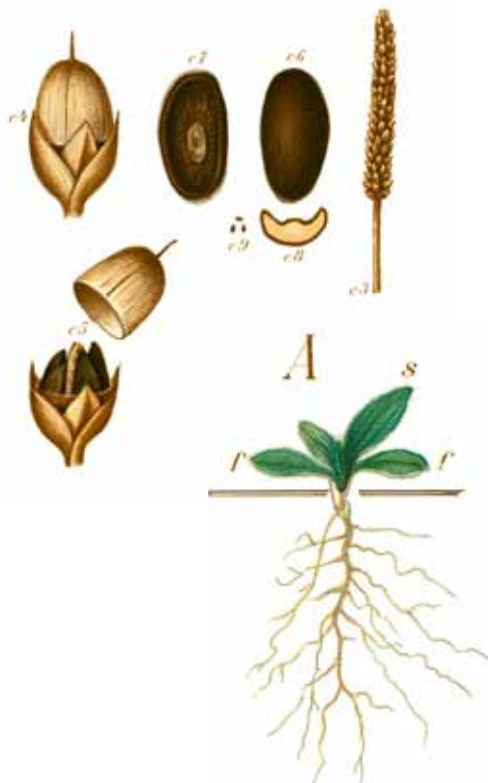
Hvor finner du den: Forekommer i åpen, tørr skog, ofte furuskog, tørr slåtteng og beitemark, veikanter og stier. Opptrer som ugras i plener, hager, av og til også i beite.

Kan forveksles med: Groblad, som også er buenervet, men er glatt eller småhåret og har kort rotstokk.

Spredning: Hovedsakelig med frø, men nye planter kan også utvikles fra biter av påleroten, etter oppdeling med jordarbeidingsredskaper.

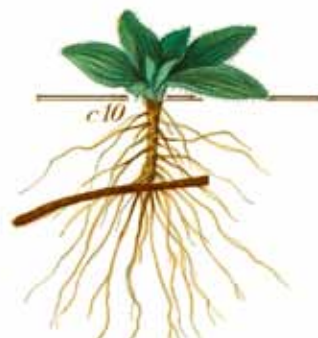
Tiltak i hage:

- Bruk av ugrasreint plenfrø og engfrø
- Enkeltplanter kan lukes med løvetannklo
- "Plenrens"

Tiltak i hagen

Formeringen og spredningen av dunkjempe skjer hovedsakelig med frø. Men nye planter kan også utvikles fra biter av påleroten etter oppdeling med jordarbeidingsredskaper.

Enkeltplanter kan lukes bort med løvetannklo. Men i privathager er ferdigblandet 'plenrens' som inneholder dikamba, diklorprop og MCPA, effektivt. På steder som skal holdes fri for plantevekst, kan vi bruke et totalherbicid - et ugrasmiddel som tar all plantevekst, glyfosat eller glyfosat-trimesium.

Kornvalmue - ugraset som forsvant

Den vakre, skarlagensrøde kornvalmuen er i dag et sjeldent ugras i norske kornåkrer.

Tidligere var kornvalmuen et relativt vanlig ugras i norske jorder. Men i dag er den røde blomsten et sjeldent syn og finnes bare unntagelsesvis på avfallsplasser og ved veier og jernbaner på Østlandet nord til Lillehammer og Sør-Aurdal i Oppland. Det er også gjort spredte funn i kyst- og fjordstrøk til Alta og Sør-Varanger i Finnmark.

I Danmark og Sverige er kornblomsten imidlertid fremdeles et vanlig ugras i kornåkrer, særlig høstkorn.

Gammel kulturplante

Ugrasvalmuen hadde egentlig sin opprinnelse i tørre, steppelignende områder rundt det østre Middelhavet. I Norge er kornvalmue en innført art. Det finnes både høstspirende og vårspirende former av ugressvalmuer. I Mellom-Europa blomstrer arten fra forsommeren til høsten. I Skandinavia er den vanlig i juni-august.

Disse urgamle ugrasa har gjerne forandret seg så mye i århundrenes løp at de er svært forskjellige fra sine viltvoksende forfedre. Og de har da gjerne forandret seg slik at frøene og leveviset deres passer til kulturplantene i åkrene.

Kornvalmuen har forsvunnet blant annet fordi den egentlig krever litt mer varme enn vi kan skaffe her i nord.

I norske åkrer spiller dette ugraset ikke lenger noen rolle. Den kan av og til komme ut i åkeren med husdyrgjødsel etter fôring med innført kraftfôr. Noe av frøet kan gå gjennom dyrene uten at spireevnen blir ødelagt.

Kornvalmuens tilbakegang i Norge skyldes dels så effektiv frørensing at valmuefrøet sorteres ut og dels et for kaldt klima. Men vi skal ikke så mye lenger sør-østover før vi finner valmuerøde åkrer. I Mellom-Europa er den et utbredt ugras.

Brukt gjennom tidene

Bruken av kornvalmuen som nytteplante går langt tilbake i tid. Planten var populær i oldtidens Egypt, og var ofte avbildet på veggmalerier og relieffer. Frø av kornvalmue er funnet sammen med byggkorn i egyptiske levninger datert til 2500 år f.Kr.

Oldtidens grekere og romere brukte valmuefrø som mat, og gjennom tidene har ekstrakter av planten vært brukt til å lindre smerter. Kornvalmuer har også vært et symbol på blod og nytt liv. Under 1. verdenskrig ble kornvalmuen et symbol på blod og tapte liv da slagmarkene i Flandern ble dekt av millioner av valmuer etter at jorden var blitt forstyrret ved graving av skyttergraver.

Kornvalmue i byggåker i Italia. Foto: Dag-Ragnar Blystad.

Fakta:**Kornvalmue** *Papaver rhoeas* L.

Familie: Valmuefamilien

Utseende: 20-80 cm høy, med greinet pålerot. Planten har hvit melkesaft. Stengelen er opprett, greinet, snau eller med stive, utstående hår. Bladene er dypt buktfinnet, lappene lansettformet og buktfinnet eller tannet, endelappen størst. Bladene ved grunnen er stilket, stengelbladene sittende. Alle blad er grønne med stive hår. De skarlagensrøde blomstene, 5-8 cm i diameter, er nikkende før blomstring, enslige på lange blomsterskaft som har utstående hår og vokser ut fra bladhjørnene.

Hvor finner du den: Var før et ugras i kornåker. Forekommer i dyrket mark, langs hekker og gjerder og på avfallsplasser.

Kan forveksles med: Ugressvalmuene er nokså like hverandre. De kjennes lettest på kapselen: Kornvalmuen - størst og kraftigst, med runde, hårløse kapsler. Brakkvalmue og klubbvalmue - begge har klubbeformete kapsler, men klubbvalmue har hår og brakkvalmue har ikke hår

Spredning: Utelukkende med frø

Tiltak:

- Reint såkorn
- Unngå frøkasting på marken
- Fenoksyryrer/MCPA

Matnyttig plante

Kornvalmuens melkesaft er giftig, men i frøene finnes det ikke melkesaft og disse kan derfor brukes til krydder.

Her hos oss er valmuefrø brukt fortrinnsvis på rundstykker og bakverk. I Østen er de også brukt i matlaging. Ellers kan tørkede kronblad av kornvalmue brukes som en beroligende, søvnfremmende urtete eller som hostesaft.

Valmueplanter er i følge Urtelisten fra Statens legemiddelverk klassifisert som legemiddel, mens valmuefrø er klassifisert som ikke legemiddel, og kan omsettes fritt.

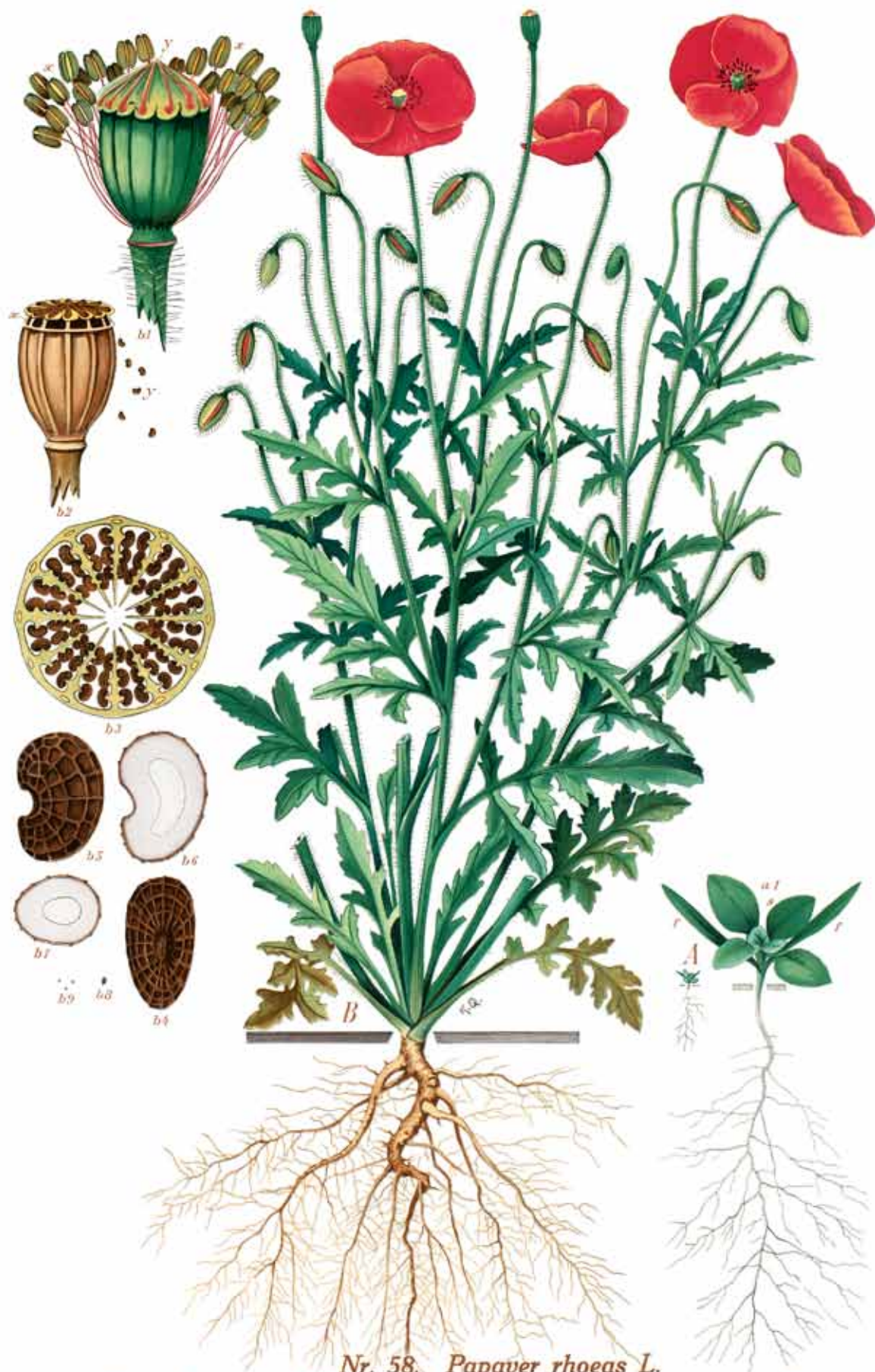
Tiltak

Kornvalmuen kan motarbeides ved reint såkorn, og ved å unngå frøkasting på marken. Harving og tromling av stubbåkeren kan lokke frøet til å spire om høsten, slik at ugraset blir drept av jordarbeidingen seinere.

Planten er relativt lett å bekjempe med moderne ugrasmidler.

Kornvalmue lyser på lang avstand når den blomstrer i moden kornåker, som her i Italia. Foto: Dag-Ragnar Blystad.

Nr. 58. *Papaver rhoeas* L.

Feldmohn, Feuermohn - Field poppy, common red poppy - Coquelicot, pavot rouge - Kornwalmue.

Kornblom - ut av åkeren, inn i blomsterbedet

Helt tilbake til etter siste istid vokste det kornblom i Norden. Men endringer i bøndenes driftsmønster har gjort at det prydelige ugraset i dag er mer vanlig i blomsterbedet enn i åkeren.

Kornblom, også kalt kornblomst, var lenge sett på som et typisk åkerugras med opprinnelse i det østlige Middelhavsområdet der den vokser vilt i den stepelignende vegetasjonen. Oppfattelsen var at planten var et temmelig sent forekommende ugras, som først i middelalderen begynte å spille en rolle i Nordens jordbruk. Men nyere undersøkelser har vist at den må ha opptrådt lenge før det.

Kom etter siste istid

Det var en stor overraskelse da kornblomstens lett kjennelige pollen ble påvist i avleiringer dannet kort etter siste istid. Den gang var det jo ikke tale om noen form for jordbruk. Kornblomsten må altså ha vært en viltvoksende plante i Nordens flora. På den underlige, lyskrevende, konkurransesvake vegetasjonen som utviklet seg på de store, jomfruelige områdene isen la etter seg, fant også kornblomsten sin plass.

Så det er all grunn til å tro at den ble konkurrert ut, for så å få en ny sjanse da åkerbruket skaffet nye veksebetingelser for den.

Ryddet ut av åkeren

I dag har forbedret frørensing og andre kulturmetoder igjen utryddet kornblomsten av fra åkeren. Kornblomsten sprer seg mest med frøkasting på marken og ellers med husdyrgjødsel og ureine såvarer. Den kan opptre som ugras i all åpen åker, men særlig i høstkorn og første års eng. Den var mye vanligere før enn nå. Endringer i bøndenes driftsmetoder de siste 100 årene er en av hovedårsakene til tilbakegangen av blant annet kornblom, kornvalmue og mange ugrasarter.

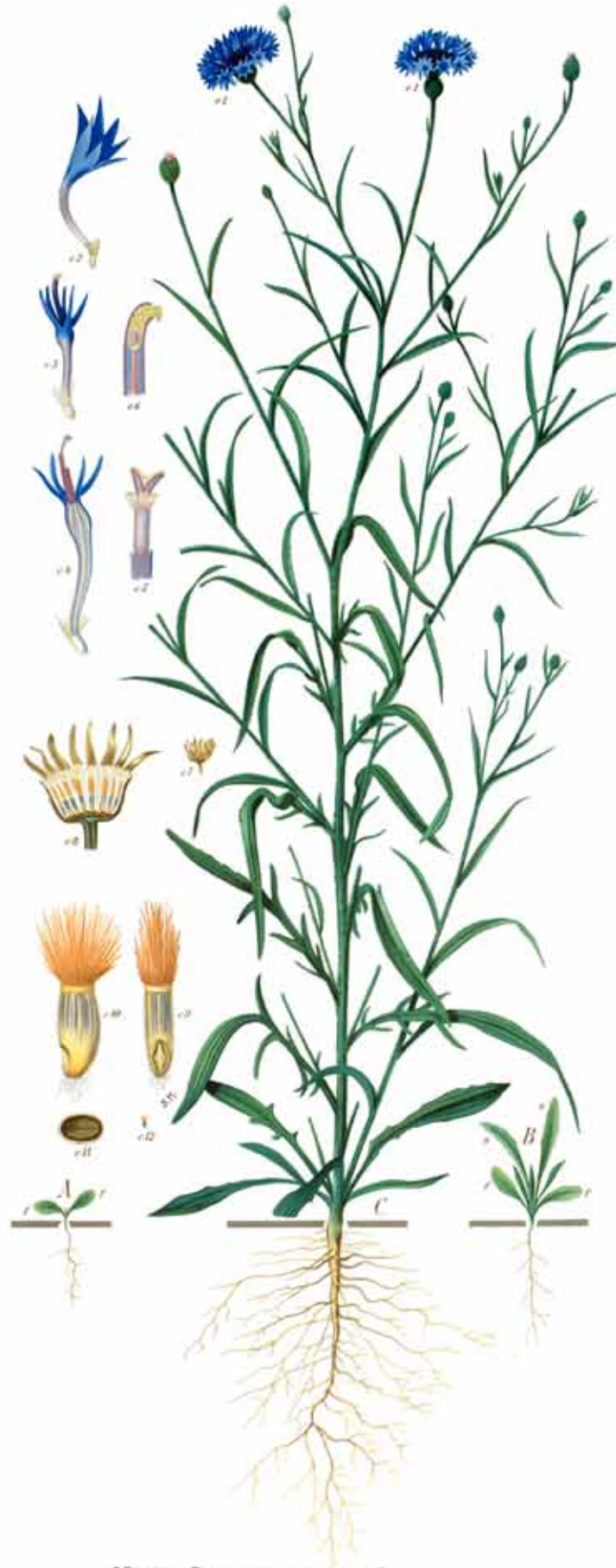
I Norge i dag er ugraset sjeldent å finne viltvoksende. Det vokser noe kornblom på Østlandet nord til Elverum, i Vågå og Vestre Slidre, i Tinn, samt i kyst- og dalstrøk nord til Tromsø, Nordreisa og Alta i Sør-Varanger. Den forekommer da oftest på dyrket mark, på avfallsplasser og langs veikanter. I Danmark og Sør-Sverige er kornblom imidlertid fremdeles et brysomt ugras.

Prydblomst

I Norge har den flotte, asurblå blomsten fått sin siste sjanse i blomsterbedet. I hager dyrkes også av og til hvite og rosa kultivarer av ugraset som sommerblomster. Dette var noe den kjente botanikeren Knut Fægri var sterkt imot. Han uttrykte det slik:

”Ugress skulle naturligvis omfattes med forakt og vemmelse, men enkelte av dem er så vakre at de - meget nølende - har fått en viss status allikevel. Når en valmue-infisert åker duver blodrødt i vinden, er det et vakkert syn, kornavling eller ikke kornavling. Og et kornblomst-dekket vintersædfelt er også vakkert, så vakkert at vi tar kornblomsten til vårt hjerte og gir den en plass i prydhagen. At gartnere så i mislykket trang til å forbedre naturen har produsert noen sykelige hvite og - enda verre - lyserøde kornblomster, får være deres skam”.

Nr. 16. *Centaurea cyanus* L.
Kornblume - Cornflower - Centaurée bleuet, bleuet - Kornblom.

Fakta:**Kornblom** *Centaurea cyanus* L.*Familie:* Korgplantefamilien

Utseende: 40-80 cm høy, med kraftig, sterkt greinet pålerot. Stengelen er opprett, filthåret, slank og greinet. Bladene er spredte og grålodne, de nedre smale og oftest tannet eller buktfinnet, de øvre linje-lansettformet. De himmelblå og fiolette blomsterkorgene, 3-4 cm i diameter, sitter i enden av stengel og greiner.

Hvor finner du den: Opptrer som ugras i all åpen åker, men særlig i høstkorn og første års eng.

Kan forveksles med: Andre arter i knoppurtslekten

Spredning: Formeringen og spredningen skjer bare med frø. Sprer seg mest med frøkasting på marken, og ellers med husdyrgjødsel og ureine såvarer.

Tiltak:

- Reint såkorn
- Unngå frøkasting på marken
- Fenoksyryrer/MCPA, godkjent i høsthvete

Både pent og godt for øye

På grunn av den lysende blå fargen trodde man før at kornblom hadde gunstig innvirkning på synet, særlig hos blåøyde personer.

På grunn av den svakt betennelseshemmende virkningen, kan vannuttrekk (avkoket) brukes til å fukte kompresser som legges på øyelokkene, ifølge Urtekindens Planteleksikon.

Drypping eller skylling av øynene med kornblomst-vann vil kunne virke oppkvikkende og oppstrammende på trette øyelokk. I Frankrike kalles kornblom for cas-selunette, "kaster brillene", og brukes fremdeles en del som øyemedisin. Det er imidlertid delte meninger om den er virksom eller ikke.

I urtemedisinen brukes blomstene primært som urtete mot plager i fordøyelsessystemet, gjerne blandet med andre urter.

Tiltak

Kornblomsten kan motarbeides ved reint såkorn og ved å unngå frøkasting på marken. Harving og tromling av stubbåkeren kan lokke frøet til å spire om høsten, slik at ugraset blir drept av jordarbeidingen seinere.

Planten er relativt lett å bekjempe med plantevernmidler som ikke virker på korn og andre grasarter.

Tranehals - korketrekkejarblomen det er vanskeleg å bli kvitt

Tranehals kom mest sannsynleg til Noreg frå Middelhavsområdet. I dag er det eit vanleg ugras i låglandet til fjordstrøka i Trøndelag. I seinare tid har utbreiinga tatt seg opp mellom anna på Hadeland. Planta er meir sjeldan i ytre kyststrok på Vestlandet, i Trøndelag og i fjell-dalane. Det er spreidde funn av ugraset vidare til Porsanger. I Sel veks det til 1170 moh.

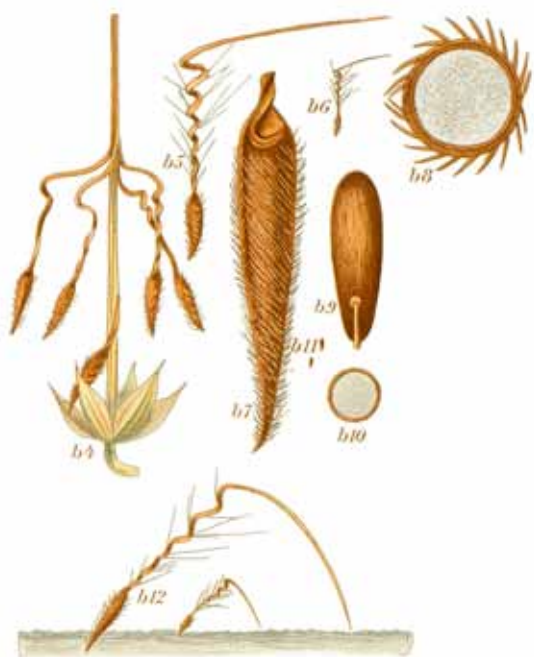
Hemmeleg våpen

Tranehals formeirar seg berre med frø, men ugraset har eit 'hemmeleg våpen' som gjer at den likevel kan spreie seg effektivt: Fruktar har ein rundt 40 mm lang snabelforma, knebøyd spiss, som nedanfor kneet er snodd som ein korketrekkejar. Denne kan effektivt bore frøet ned i jorda eller henge seg fast i passerande dyr.

Når delfrukta før eller sidan fell til jorda med heile korketrekkejarutstyret, er historia langt frå ferdig:

Det lange, vridde nebbet reagerer nemleg på væte og rullar seg opp og igjen ettersom det blir meir eller mindre fuktig i lufta. Ved desse rørslene i nebbet kan frøet flyttast fram og tilbake. Det viktigaste er likevel at dersom det først kilar seg fast mellom nokre jordklumpar, vil det på grunn av rørslene til nebbet - og på grunn av den spisse forenden og dei stive håra - stadig borre seg lenger ned.

Delfrukta sin reaksjon på væte er så regelmessig at vi kan bruke den som fuktmålar.

Vil ha det tørt og varmt

Tranehals, som blomstrar mellom mai og august, trivst best på varm, tørr, sandhaldig, kalk- og næringsrik jord. Den opptretr som ugras i hagar, alle slags åkerkulturar og i yngre eng.

I ei Bioforskundersøking av grøngjødsling og harving på ugras og avling i økologisk korn på Bioforsk Øst i Apelsvoll vest for Mjøsa, og i Kise på austsida (som no er nedlagd), blei det funne meir tranehals på Kise enn på Apelsvoll.

Dette kan forklarast med at det er tørrare og varmare vêrforhold på Kise. Planta har også auka i førekomst frå 1961 til 2004 i eit område i nærleiken av Kise. Den hyppige førekomsten av tranehals ved økologisk dyrking på Kise kjem truleg som resultat av førhistoria til planta på staden, meir enn at det blei praktisert økologisk dyrking, og at i følge finske undersøkingar blei tranehals funne berre nokre få stader med økologisk drift.

Fakta:

Tranehals *Erodium cicutarium* (L.) L'Herit

Familie: Storkenebbfamilien

Utsjånad: Den vaksne planta er 10-40 cm høg, lodden, med kraftig, greina pålerot og litt vond lukt. Stengelen er knebøygd og oppstigande, hårkledd med kjertelhår øvst. Blada er mjuke og finna, småblada meir eller mindre sterkt lappa og hårete. Blomane er raudfiolette, og sit 3-8 saman i skjerm på lange skaft frå bladhjørna. Formeiringa og spreininga skjer berre med frø. Frukta har ein ca. 40 mm lang snabelforma, knebøygd spiss, som nedafor kneet er snodd som ein korketrekkejar og effektivt kan bore frøet ned i jorda eller henge seg fast i passerande dyr.

Kvar finn du den: I åker, grasmark, langs vegar og på avfallsplassar/skrotemark.

Kan forvekslast med: Storkenebb-arter. Med det lange nebbet i blomen er tranehalsen så lik storkenebb at ein sjøl med litt botanisk trening, kan kome til å ta feil. At den ikkje er storkenebb ser ein lettast på blada. Dei er finnete og det er ein lang midtstilk som småblada går ut frå parvis. Storkenebb-blada kan vekse ein del, men dei er alle meir eller mindre runde og alle delane på blada går ut frå same punkt.

Spreiing: Med frø

Tiltak i hage:

- Reine såvarer
- Ugrasharving og radrensing
- Det kombinerte blad- og jordverkande midlet metribuzin

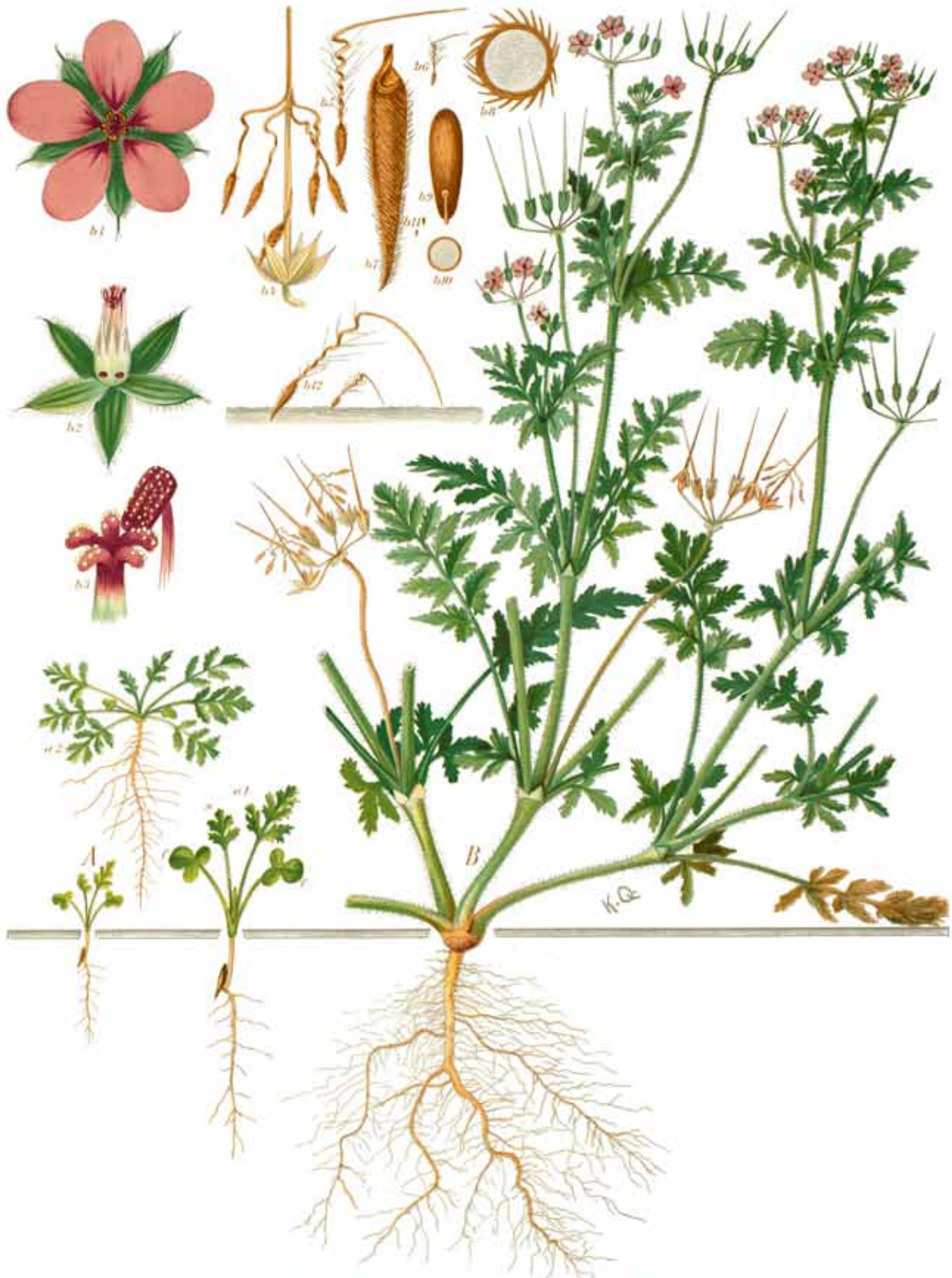
Vanskeleg å nedkjempe

Førebyggjande tiltak mot tranehalsvekst er reine såvarer, ugrasharving og radrensing.

Det tette hårlaget gjer det vanskeleg å ta opp kampen mot tranehals med kjemiske ugrasmiddel på bladverket.

Det kombinerte blad- og jordverkande midlet metribuzin (eller handelsnavnet, Sencor) verker bra like etter at ugraset har spirt, sidan midlet også verkar gjennom jorda.

Nr. 10. *Erodium cicutarium* (L.) L'Hérit.

Gemeiner Reiherschnabel, Hirtennadel - Common stork's-bill - Bec de grue, ciculaire - Tranehals

Tunrapp - overlevingseksperter

Tunrapp spreiar seg raskt, kan ha levetid på opptil 3-4 år og er ofte til stort hovudbry for dei som ynskjer seg plettfri plen eller åker!

Tunrapp er ein av dei vanlegaste ville grasartane i Noreg. Tuer med tunrapp finst over heile landet både ved sjøen og i fjellet. På Hardangervidda veks den til 1400 moh. Ugraset opptrer mellom anna i hagar, plenar, på gangstiar, idrettsbaner, leikeplassar og i alle slags åkerkulturar - særleg i frøeng.

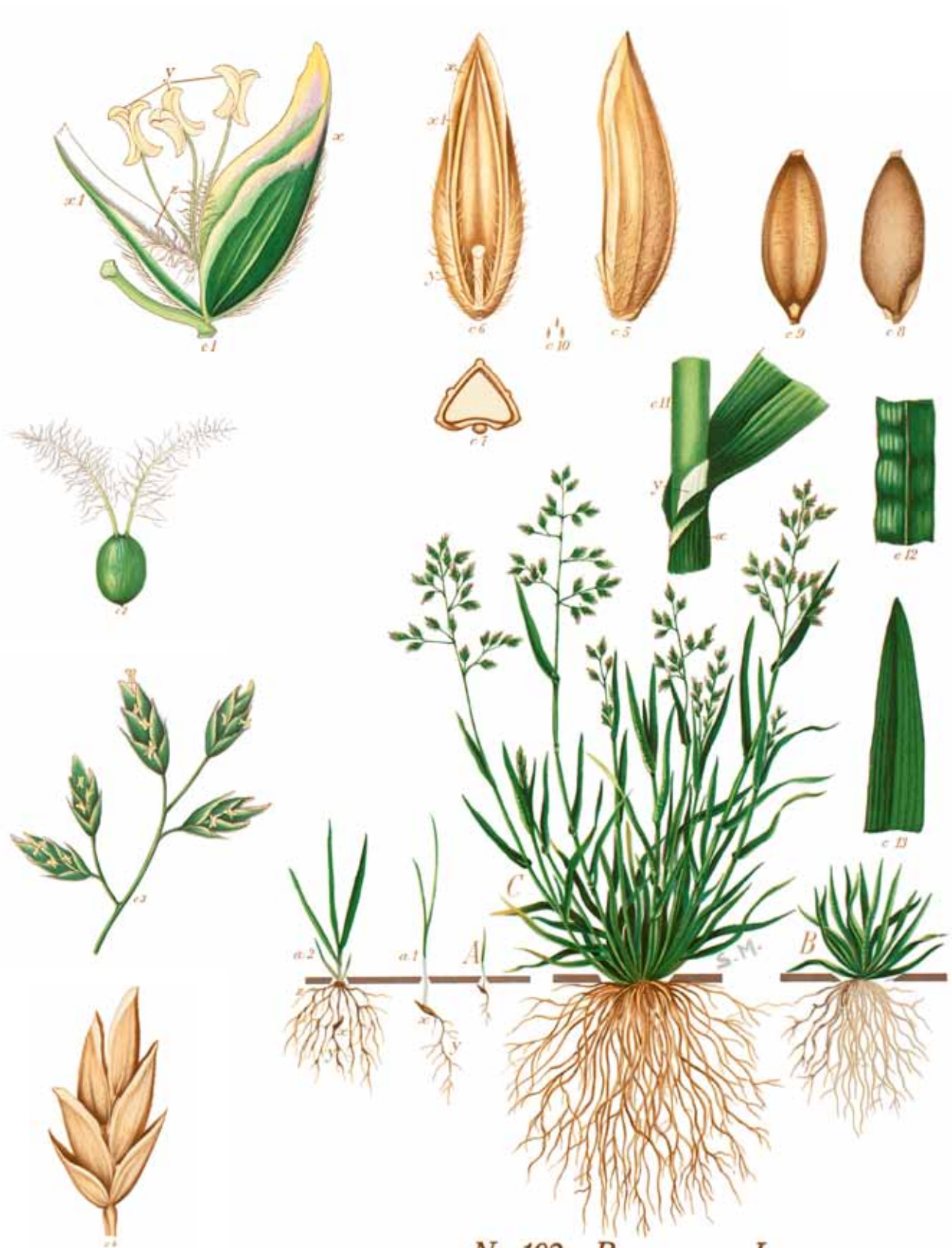
Hardfør

Tunrapp er svært hardfør. Når det ikkje er frost, kan den blomstre heile året. Øksling og spreining skjer hovudsakeleg med frø, men tuer som er delte med jordarbeidingsreiskap, kan danne fleire sjølvstendige planter.

Haustspirte planter blomstrar tidleg om våren. Frøet spreiar seg lett med vinden. Ved skurtresking vil mesteparten av tunrappfrøet bli blåst ut att på åkeren saman med agna. Nokre strå kan òg lett setje rot frå leddknutane, særleg dei nedste.

På grunn av tuedanninga, er tunrapp særleg plagsamt blant hagevekstar som t.d. gulrot og løk. Lausrevne tuer har lett for å jordfeste seg igjen.

Nr. 102. *Poa annua* L.

Jähriges Rispengras - Annual meadow grass - Paturin annuel - Tunrapp.

Fakta:**Tunrapp** *Poa annua* L.

Familie: Grasfamilien

Utsjånad: 5-30 cm høg og lysegrøn, med trevlerot. Veks oftast i flate tuer. Strået er nedliggjande eller opprett og glatt. Blada er flate eller litt kjølforma, ofte med tversgåande rynker og båtforma spiss. Slirehinna er 2-4 mm lang. Bladslirene er glatte, flattrykte og kjølforma. Blomane sit i einsidig topp, som er open eller tett, grøn eller raudleg, med sprikande og glatte greiner, med småaks utetter greinene.

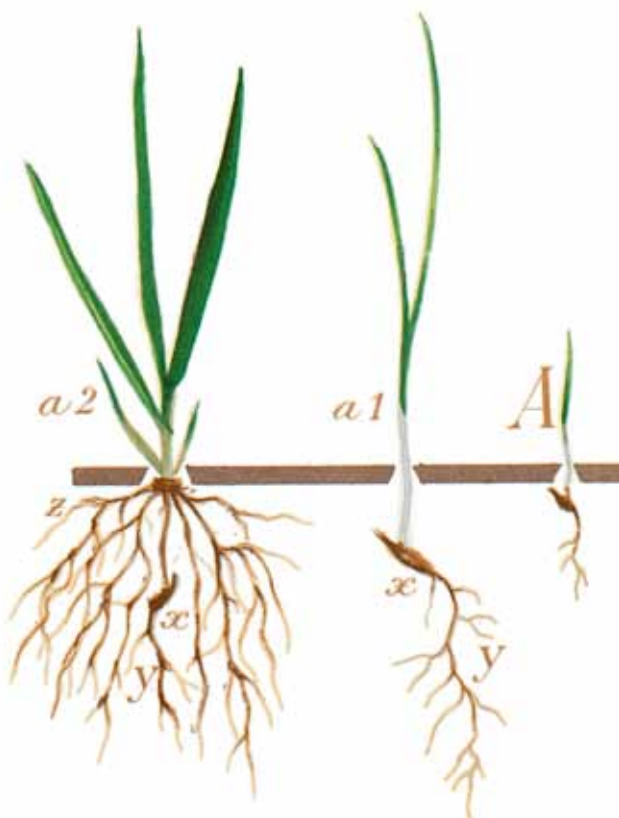
Kvar finn du den: I hagar, plenar, gangstiar, på avfallsplassar, alle slags åkerkulturar - særleg frøeng, i fjellet og ved sjøen.

Kan forvekslast med: Andre arter i rappslekta.

Spreiing: Hovudsakeleg med frø, men tuer som er delte med jordarbeidingsreiskapar kan danne fleire sjølvstendige planter. Nokre strå kan òg lett sette rot frå leddknutane, særleg dei nedste.

Tiltak i hage:

- Plenar bør haldast i god hevd med gjødsling, vatning og klipping
- Hakking og luking

Biologisk gruppering

Tunrapp er av og til gruppert som vintereittårig, det vil seie at den normalt har evne til å overvintre. Nokre gongar ser du den også gruppert som kortlevd fleirårig plante. Tunrappen er med andre ord svært variabel i forhold til levetid og dermed i samsvar med plassering i biologisk gruppe.

I 'Korsmos ugrashage' (www.bioforsk.no/korsmo) er den tatt med under dei vintereittårige artane fordi dette kanskje er den vanlegaste forma. Vi skal likevel vere klar over at det finst økotypar av tunrapp som er strengt sommareittårige, og det fins typar som kan bli fleire år gamle.

Mottiltak

Som mange vil ha erfart, er ikkje tunrapp alltid lett å nedkjempe med luking, hakking eller radreinsing, fordi lausrevne planter raskt kan gro fast igjen, særleg i fuktig klima. I hagar og bedd bør du helst bruke ikkje-kjemiske metodar som hakking og luking i tørt vêr. I vått vêr og på rå jord har tuene svært lett for å slå rot igjen, då må dei samlast saman etter luking. Plenar bør haldast i god hevd med gjødsling, vatning og klipping slik at plengraset veks godt og konkurrerer ut tunrappen.

I dyrkingsfelt for grønsaker, rotvekstar, poteter og andre radkulturar kan tunrapp også tynast med radreinsing, hakking og luking.

Kjemiske rådgjerde mot tunrapp finn du meir om i Plantevernleksikonet og i Plantevernguiden.

Denne artikkelserien ble publisert på www.bioforsk.no og www.forskning.no i tiden juni til september 2013

Artiklene ble brukt i en rekke norske aviser, totalt ble det registrert ca. 500 nyhetsoppslag på denne serien. De av oppslagene som kom i nettutgaver, og som ble registrert av Intermedium nyhetstjeneste, kom på følgende sider:

Adresseavisen	Glåmdalen	Oppland Arbeiderblad
Aftenposten	Gudbrandsdølen Dagingen	Porsgrunns dagblad
Akershus amtstidende	Hadeland	Rakkestad Avis
Arbeidets Rett	Halden Arbeiderblad	Rana Blad
Aura Avis	Hardanger Folkeblad	Ringerikes Blad
Aust Agder Blad	Helgeland Arbeiderblad	Rogalands Avis
Avisa Nordland	Indre Akershus Blad	Romerikes blad
Bergens Tidende	Jarlsberg	Sarpsborg Arbeiderblad
Bergensavisen	Kvinnheringen	siste.no (ANB)
Bladet Vesterålen	Landbrukstidende	Smaalenenes Avis
Bygdeposten	Lofotposten	Sogn Avis
Byggeindustrien bygg.no	Lofot-Tidende	Stavanger Aftenblad
Demokraten	Lokalavisen Øyene	Stjørdalens Blad
Enebakk avis	Malvikbladet	Telemarksavisa
Finnmark Dagblad	Matportalen	Tidens Krav
Finnmarken	Namdalsavisa	Tvedestrandsposten
Firda	Nordhordland	Varden
Firdaposten	Nordlys	Vestby Avis
Framtid i Nord	Norges Bondelag	Østlands-Posten
Fremover	Nyhetene24	Ås Avis
Fædrelandsvennen	Opdalingen	

Kunstnere bak plansjene

Arbeidet med Korsmos ugrasplansjer pågikk over 25 år, fra 1913 til 1938. Kunstmaleren Knut Quelprud og tegneren Sara Mørk utførte det grafiske arbeidet med plansjene etter Korsmos anvisninger. Hver enkelt art er signert med enten K.Q. eller S.M., noen ganger av begge. Noen få plansjer har signaturen L.B., de er tegnet av Liv Barstad.

Opptrykk av papirplansjene, med formatet 64 x 90 cm, ble besørget av Norsk Lithografisk Officin, Oslo og betalt av Norsk Hydro. Totalt ble det laget 90 plansjer, som til sammen inneholder 138 arter, siden noen plansjer inneholder to eller tre arter. Selve trykkingen av plansjene skjedde i Leipzig i Tyskland. Originalene er trolig forsvunnet der under andre verdenskrig.

Nå finnes det restaurerte avfotograferinger av de 90 plansjene ved Bioforsk Plantehelse.

Kunstmaler Knut Quelprud (1859-1954).

